

نقش تعیین کننده مکانهای مذهبی در اعتلای فرهنگ سیاست علم و سایر شئونات

چکیده

مکانهای مذهبی، مساجد، مصلا و.... همواره نقش تعیین کننده ای در اعتلای فرهنگ، سیاست، علم و سایر شئونات تمدن ایفا نموده اند. این تحقیق معماری، بدنبال خلق فضایی بمنظور ارائه و انجام فعالیتهای مذهبی و در کنار آن ارائه فعالیتهای خدماتی و فرهنگی تحت عنوان مصلا بزرگ فردیس کرج، می باشد. در بخش شناخت با طرح مباحث مختلف مرتبط با موضوع به بازشناسی عوامل تأثیرگذار در فرآیند طراحی پرداخته شده. در بخش دوم (کاربرد) از نتایج حاصل در بخش اول بمنظور خلق فضای معماری بهره گرفته می شود. در این تحقیق سعی بر آن شده است تا فرآیند شناخت و کاربرد آن در طراحی معماری رعایت شده و مسیر رسیدن از سؤال به جواب بدرستی طی گردد.

در بخش اول مباحث و موضوعات مطرح شده در سه عرصه دانش معماری یعنی شکل، معنا، و عملکرد می باشند و در بخش دوم پس از تدوین مبانی نظری، اهداف، اصول و معیارهای طراحی بمنظور شکل گیری ایده اولیه طرح حرکتی از کل به جز طی می گردد و پس از شکل گیری ایده اولیه بمنظور تکمیل فرآیند حرکتی از جزء به کل داشته و ایده اولیه در پرتو تأثیرات نظامهای برنامه ریزی فیزیکی و سازماندهی فضایی و نیز نظام نمادین، نظام هندسی، نظام زیبایی شناسی و نظام سازه، به طرح نهایی ختم می گردد.

بی شک بناهای مذهبی در طول زمان همواره مورد توجه و احترام ملل و اقوام مختلف بوده است و بدین جهت پیوسته کاملترین تجربه های هنری هنرمندان برجسته هر دوره تاریخی در خدمت معماری و تزئین نقوش بکارفته در احداث چنین اماکنی بوده است. این علاقه و توجه و بذل سرمایه های مادی و معنوی نه از باب منافع اقتصادی و مقاصد مادی، بلکه بر مبنای کشش و علاقه ای قلبی براساس گرایش فطری مردم به مکاتب الهی بروز کرده است. چه بسا مردمی که با مشکلات اقتصادی دست به گریبان بوده، اما در سرمایه گذاری بر مظاهر معنوی از جمله بناهای وابسته به مقدسات مذهبی از هیچگونه تلاشی فروگذار نکرده اند بناهای رفیع و باشکوهی که در طول تاریخ برمعابد، مساجد سربرافراشته اند همواره با یک پشتوانه قلبی و عشق حقیقی همراه بوده است. در تاریخ اسلام مکانهای مذهبی همواره در رأس توجه مردم، بویژه هنرمندان معتقد به مبانی دینی قرار داشته است. در دوره هایی که اثری از پیشرفت های علمی در هیچ کجای عالم دیده نمی شود برجسته ترین آثار معماری جهان، از میان مکانهای بزرگ مذهبی اسلام در جای جای سرزمین های اسلام بجای مانده است. اگرچه به علل گوناگون بویژه هجوم نیروهای متجاوز بیگانه به کشورهای اسلامی بسیاری از این ابنیه مهم و تاریخی دچار تخریب و ویران شده و آثار مهم مکتوب و میراث فرهنگی مسلمین که دستخوش غارت و آتش سوزی در کتابخانه های مهم جهان اسلام شده

است، ما را از گنجینه های مهمی محروم کرده است با این حال آنچه برجای مانده، خود دریچه ای است برای شناخت عظمت معماری بکاررفته در بناهای مذهبی بزرگ اسلامی، بویژه آنکه در معماری و کاشیکاری بناها مظاهر معنوی و مفاهیم والای مذهبی چه در انتخاب رنگ و چه در انتخاب شکل و فرم بسیار ماهرانه تلفیق شده اند، و فضای بوجود آورنده که انسان شیفته معنویت را بسوی خود می کشاند.

اگرچه متأسفانه بعلت افول قدرت سیاسی جهان اسلام پس از آنکه حاکمیت سیاسی در دست افراد نااهل و فرصت طلبی قرار گرفت، نقش بناهای مذهبی را در سرنوشت اجتماعی و سیاسی و معنوی مردم کم رنگ ساخته، ولی امید می رود در زمان حاکمیت جمهوری اسلامی، مکانهای مذهبی جایگاه ویژه خود را پس از قرنهای باز یابد و مجد و عظمت معنوی و حقیقی جهان اسلام بار دیگر احیاء گردد.

مفاهیم مرتبط با موضوع:

مقدمه:

اسلام اندکی پس از ظهور، در تمامی کشورهای پیرامون شبه جزیره عربستان و حتی کشورهای دور دست پذیرفته شد و تمامی عرصه های زندگی خصوصی و اجتماعی آنان را تحت تأثیر قرار داد. همراه با گسترش اسلام مکانهای مذهبی اسلامی به عنوان مهمترین عامل فیزیکی و پایگاه اسلامی در تمام کشورهای متأثر از فرهنگ اسلامی بنا گردید. مکانهای

عبادی اسلام تا حدود زیادی مرکز فعالیت‌های فرهنگی می باشد ارتباط مکانهای مذهبی اسلامی با مسئولان حکومتی و افراد قدرتمند جامعه و اشخاص مؤمن و سرشناس باعث می شود که چنین مکانهایی همانند مراکز ارتباطی نهادهای اجتماعی عمل کنند. مراسم مذهبی سنتی اهمیت خاص خودشان را دارند و آن اینست که ما را در تجربه جمعی پرستش سهیم می کند اما هرگز نباید فراموش کرد که تجربه مذهبی در درجه اول یک تجربه عملی عشق است. ما می توانیم از کتابها پیروی کنیم، بر قلبها حاکم شویم و نحوه رفتاری خاصی را برگزینیم ولی هیچکدام فایده ای ندارد. این دل است که تصمیم می گیرد و تصمیم دل قانون است.

« مصلا، تعریف و مشخصه های آن »

مصلا یکی از بناهای مذهبی اصلی در اسلام بشمار می آید و اقامه نمازهای عیدین و جمعه نیز از مهمترین عملکردهای آن است اما تفاوت عمده ای بین آن و مسجد نمی توان قائل شد همانگونه که از قول پیامبر اکرم(ص) نقل شده: « هرکجا نماز برپا دارید همانجا مسجد است ». بنابراین می توان گفت که در اسلام مسجد لزوماً نشان از ساختمانهای مشخص با ویژگی های مشخصی ندارد. و تنها مشخصه اصلی آن مکانی جهت اقامه نماز می باشد.

واژه مصلا در فرهنگ لغت فارسی به معنای «عیدگاه» ترجمه شده است، محلی برای برگزاری مراسم اعیاد اسلامی و خواندن نمازهای مربوطه، محلی باز و دلگشا و مفرح که در آن

ساختمانی نیست و فقط بنایی که محل ایستادن امام و جهت قبله را نشان می دهد می باشد. در مصلا تأکید بیشتری نسبت به بی سقف بودن آن شده است لذا از این جهت تعریف مصلا مکانی روباز جهت اقامه نمازهای عید قربان، عید فطر و همچنین نماز استسقاء در نظر گرفته می شود.

در ابتدای ظهور اسلام، حضرت محمد(ص) با اینکه منزل خود را تبدیل به مسجد نموده و نمازهای عادی را در آنجا برگزار می کردند، نمازهای غیرعادی همانند نماز اعیاد و باران و... در خارج از شهر که بیشتر زمینهای زراعتی و یا زمینهای بیشتر شبیه به محل خرمن کوبی که صاف و هموار بود برگزار می کردند. پیروی از سنت پیامبر ایجاب می کند تا مرز امکان مصلا را همچون مصلاي آن حضرت بسازیم بویژه آنکه روایات فراوانی از پیامبر اکرم(ص) و اهل بیت گویای آن است که نماز عید فطر و قربان در صحرا و یا مکانی روباز برگزار شود.

در روایات آمده است پیامبر اکرم(ص) فرموده اند: «دوست دارم نماز عید فطر و قربان را زیر آسمان بجای آورم». پیامبر حتی کف مصلاي خود را با حصیر و بوریا فرش نمی کرد، زیرا دوست داشت در نمازهای عیدین پیشانی را بر زمین عریان بگذارد بطور کلی با بررسی نمونه ای از طرح های مصلا می توان فهمید که اولاً فضای مورد استفاده بعنوان مصلا هیچگاه همانند مسجد از معماری سنگین و حجیمی برخوردار نبوده است ثانیاً نمی توان تغییر و تحول عمده و مهمی را در طرح مصلا همانند تحولاتی که در طرح مساجد اتفاق افتاده منظور کرد.

اما با توجه به گسترش جوامع و فرهنگ اجتماعی می توان فضاهایی متناسب با نیازهای فرهنگی و اجتماعی جامعه در کنار آن در نظر داشت که در طرح ارائه شده در این رساله تا حدود زیادی به این مطلب توجه شده است.

مسجد: معرفی و سیر تحول آن

« ان بیوتی فی الارض المساجد » مساجد خانه های من در زمین است. اسلام به معنی تسلیم بودن به خواست و اراده خداوند است و خداوند تمام ادیان آسمان خود را به نوعی زیر مجموعه این دین کامل می داند. قبل از دین اسلام و ساخت مساجد خانه کعبه که طراح آن خداوند و مجری آن پیامبران بودند اولین خانه ای بود برای پذیرش توبه آدم و محل عبادت و قیام او، جدار آن فقط یک پوسته است با دری به درون و حجم آن یک مکعب (یعنی منظم ترین حجم با سطوح مشابه و یکنواخت برای آرامش و سکون انسان) چون چها رضلعش بر چهار وجه انسان منطبق است و در او ایجاد سکون می کند. پلانش مربع است و پوسته داخلی آن بدون روزن که حریمی مناسب است که نگاه انسان را از حق برگیرد. ابتدا سقف نداشته و بعداً سقف گذاشته اند.^۱

بعد از ظهور دین مبین اسلام، بناهای مذهبی یکی از اساسی ترین عناصر بافت و ساخت و شکل شهرها بوده و هستند، دربین بناهای مذهبی درون شهر و روستا، مسجد جایگاه ویژه ای دارد، مسجد به مثابه برجسته ترین عنصر معمارانه منبعت از دین اسلام از اولین ازمنه

۱- نقره که ر، عبدالحمید، معماری مساجد (مجموعه مقالات) چاپ دانشگاه هنر تهران، ۱۳۸۰ - جلد دوم، ص ۲۲۵

حضور مدنی این دین، با جامعه همراه بوده است. مساجد هم یکی از مخلوقات الهی است و هم بیت الله لذا نباید عظمتی از جنس عظمت دیگر بناها داشته باشد. (مساجد یذکر فیها اسم الله کثیراً) مساجد چنین است که خدا در آنها زیاد یاد می شود. مسجد در واقع محلی برای اجتماع سیاسی - مذهبی اقتصادی و فرهنگی جامعه است. مساجد خانه های خدا در زمین است. همانطوری که ستارگان برای اهل زمین می درخشند مساجد نیز برای ملکوتیان نورافشانی می کنند. مسجد یک فضا و بنای عمومی و یک عنصر شاخص معمارانه است که عمیقاً یک عرصه فرهنگی - مذهبی در تصویر ذهنی شهروندان و شهرسازان متبادر می شود، مسجد را می توان محوری ترین، کانونی ترین، عنصر کالبدی متبلورکننده مدیریت جامعه اسلامی دانست. مسجد کانون عبادتی، اجتماعی و فرهنگی و پویایی است که هرگز نمی تواند از ساختار اجتماعی، و شهری آن جدا شود واژه مسجد در قرآن کریم، با تأکید واضح به خانه کعبه در مکه معظمه چنین آمده است:

« قدندی تقلب وجهک فی السماء فلند لینک قبله ترضیها فول وجهک شطر المسجد الحرام و حیث کنتم فولوا وجوهکم شطره بقره آیه ۱۴۴» ما توجه تو را به آسمان به انتظار وحی و تغییر قبله بنگریم و روی تو را به قبله ای که به آن خشنود شوی بگردانیم پس روی کن بطرف مسجد الحرام و شما مسلمین هرکجا هستید در نماز روی به جانب آن بیاورید.

مسجد تنها واحد نمونه در معماری اسلامی است که همان اوان طلوع دین مبین ایجاد شد و مسلمانان در طول تاریخ بر پایه فرهنگ و تمدنهای بومی و ملی خود، سلیقه ها و شیوه های هنری متفاوتی را در ساخت و ساز مساجد بکار برده اند. آنان برترین سبکهای معماری و پدیده های هنری را در مساجد آفریده اند تا جائیک یکی از راههای شناخت فرهنگ و تمدن مسلمانان در هر عصری کاوش در آفرینش های هنری است که در ساخت و ساز مساجد بکاررفته است.

مسلمانان بخاطر عظمت و قداستی که برای مساجد قائلند و آن را منسوب به پروردگار می دانند تلاش می کنند خانه خدا را هر چه بهتر و با عظمت تر بسازند. البته معماری بطورعام و معماری مساجد بطور خاص در هر عصر و زمانی از تحولاتی که در عرصه های مبانی اجتماعی، فرهنگی و ... رخ داده تأثیر پذیرفته است. مثلاً معماری دوره هخامنشی مفاهیم قدرت و ابهت و عظمت حاکمان و یا معماری دوران صفویه مفهوم دولت را بنوعی نشان می داده است یا معماری مساجد دوران انقلاب اسلامی یادآور هنر مکتبی است.

تردیدی نیست که اسلام چگونگی بنای مسجد را همچون هر بنای دیگری تا حدود زیادی تابع شرایط زمان و مکان و سلیقه ای افراد قرار داده است زیرا هر زمان و مکان، نوع خاصی از معماری را می طلبید.

مسجد در میان اندامهای دورن هر شهر و روستا و نیایشگاه های همجوار همواره جای ویژه خود را داشته و دارد و از اندامهای دیگر نمایان تر و چشمگیرتر است، مسجد بر دیگر نیایشگاهها همان برتری را داشته که اسلام بر دیگر کیشها دارد.^۲

اولین مسجد:

نخستین مسجد بدست پیامبر با همکاری یاران گرامیش در مدینه ساخته شد که همواره در برگیرنده و الگوی مسجدهای بیشمار و گوناگون بوده است که بدست هنرمندان ما بنا شده است این مسجد که به مسجد نبوی معروف است در مرکز اولین پایتخت اسلامی (یترب) قرار دارد مشرف به شهر است، این مسجد در ابتدا بعنوان مسجد منزل، بلافاصله پس از هجرت حضرت رسول ساخته شد. ترکیب این مسجد به خانه های حیاط دار آن ناحیه است. این مسجد در ساده ترین حالت ممکن یا مصالحی چون سنگ و تنه درخت نخل، نی و پوست حیوانات ساخته شد و با مردم داری کامل نیایشگاهی را بنیان نهاد که تا سالیان دراز الگوی معماری نو مسلمانانی شد که اگرچه با مصالح متفاوت تر از آن مساجدی را پایه گذاری کردند اما سادگی طرح و بی پیرایگی آن را موخر بر روح و نیایش و ارتباط با معبود قرار دادند تا هنگامیکه در دوره های بعد نهایت ذوق و هنر هنرمندان در خدمت حکام برای ساخت و تزئین مساجد برای افزایش شهرت و قدرت آنها بکار گرفته شد.

۲- نوبهار، مرضیه، معماری مساجد (مجموعه مقالات) چاپ دانشگاه، هنر تهران، ۱۳۸۰- جلد دوم ص ۲۴۱

در مسجد پیامبر پس از مدتی و بنا به درخواست صحابه، بخشی از مساحت سمت قبله حیاط پوشیده شد و عنصر شبستان به این صورت بوجود آمد. با رشد و بلوغ دولت نبوی مسجدالنبی در همان زمان پیامبر توسعه یافت و این نشان از کارکرد متنوعی بود که مسجدالنبی بعنوان مهمترین عنصر شهری در یثرب ایفا می کرد. بعد از پیامبر این توسعه و گسترش چنان بود که چیزی از ساختمان اصلی باقی نگذاشت در این دوره تا اواخر دوره امام علی(ع) مساجد شهر فضای چندکاربردی داشتند. در زمان عثمان به علت آتش سوزی بزرگی که در مسجد روی داد تغییرات اساسی برای تعمیر مسجد انجام شد در سال ۱۶۸ تا به شکل امروزی درآمد مناره و گنبد به سبک ترکان عثمانی ساخته شد.^۳

طبقه بندی طرح مسجدها:

پنج طبقه بندی اساسی از طرح مسجد، در هفت سبک منطقه ای متمایز محقق می شود. در سرزمین اعراب، تا اسپانیا، شمال افریقا، یک سالن ستون دار و یک حیاط باز وجود دارد. در افریقای غربی، سالن ستون دار از یک ساخت آجری، گلی برخوردار است. ایران و آسیای مرکزی دارای یک سبک دومیچوری چهار ایوانی است. در شبه قاره هند گنبد های سه گانه و یک حیاط گسترده وجود دارد و در آناتولی همیشه یک گنبد مرکزی، سبک چینینی دارای عمارت هایی در داخل محوطه باغی دیوارکشی شده است. آسیای جنوب شرقی از یک ساختار سقفی هرمی مرکزی برخوردار است.

^۳ پیرنیا، محمدکریم، معماری اسلامی ایران چاپ هفتم، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران ۱۳۸۲ ص ۲۰۳

پس از قرن ۴ شاهد تحولی در فرم فضای مساجد هستیم، مساجد چهارایوانه، ماندگارترین فرم در بستر سلوک تحول معماری ایرانی است که اکنون پس از هزارسال فرم مسلط در بیشتر مساجد ایرانی است گرچه خاستگاه مساجد چهارایوانی را عصر سلجوقی اصفهان می دانند اما نباید از تأثیر معماری خراسان در این تحول غافل شد. معماری مدارس خراسانی از جمله غاثیه و مساجدی چون مسجد گوهرشاد در خراسان بزرگ مهمترین نمونه بجا مانده از دوران تیموری و قرن نهم است که در واقع اوج شکوفای این نوع مساجد است.

پس از آن شاهد مساجد عصر صفویه هستیم که اساساً با پوست اندازی نوینی در تزئین و در جامعه شناسی کاربرد شهر، مساجد از دیگر دورانها متفاوت است. مصداق مساجد صفوی بیش از همه در اصفهان بویژه در مسجد شیخ لطف ا... و مسجد امام متجلی است.

در سده هفتم هجری اوایانها در چهار محوراصلی حیاط مسجد پدیدار گشتند و گویی با این چهار ایوان طرح مسجد کامل گردید است و اگر مسجدی چنین نبود بگونه ای کاستی در آن بشمار می آمد در پیشگاه آن نیز، دربندی بنام پیشخوان و جلوخان جای داشت که بیشتر ساختمانهای وابسته به آن می پیوست (مسجد جامع یزد، مسجد مظفری کرمان) مسجد امام قزوین مسجد امام سمنان و بروجرد) گاهی در پیش درگاه مسجد نیز همانند حیاط و صحن آن آبنما می ساختند (مسجد جامع ورامین^۴).

تیپ بندی مساجد ایران:

^۴ پیرنیا، محمدکریم، معماری اسلامی ایران چاپ هفتم، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ۱۳۸۲ صص ۲-۳

۱- مساجد یک ایوانه:

در آن ایوان تالار مستطیل شکلی است که در کنار یکی از اضلاع حیاط و عمود بر آن ساخته می شود. منشأ آن مساکن قبایل بین دریاچه های آرال و خزر است که دارای سقفهای نیم گهواره ای از نی و شاخه درختان ساخته می شد، و برای حفاظت از برف، باران روی این سقفها را با پوست حیوانات می پوشاندند. نمونه مساجد یک ایوانه: مساجد بامیان افغانستان. و مسجد جامع نی ریز در فارس است.

۲- مساجد با ایوان و چهار طاقی:

که هر کدام از آنها جداگانه در مسجد بکار گرفته می شوند مزیت این نوع مسجد این است که در تابستان دارای سایه ایوان و هوای آزاد و در زمستان در تالار مربع، نمازگزاران را از سرمای طاقت فرسا در امان نگه می دارد. مانند مسجد جمعه اردبیل.

۳- مساجد دوا ایوانه:

در این نوع مساجد عنصر اصلی ایوان است یعنی فضایی با نقشه مستطیل و طاق گهواره ای. استفاده از سایه و هوای آزاد در تابستان علت وجود ایوان جنوبی، و استفاده از آفتاب و هوای آزاد در زمستان علت وجود ایوان شمالی می باشد. دوا ایوان روبروی هم و با یک محور متقارن

به سمت حیاط نگاه می کنند و رواقهایی در طرفین صحن بصورت کلافی این دوا یوان را بهم می بندد. انواع مساجد دوا یوانه: مساجد جامع فریومد، ملک زوزن، و گناباد در خطه خراسان.

۴- مساجد چهارایوانه:

در وزارت خواجه نظام الملک وزیر ملکشاه سلجوقی (۵۵ه) این بناها معمول بوده و قدیمی ترین بنای چهارایوانه مربوط به مدرسه بزرگی در خراسان است که به دستور ملک شاه سلجوقی و تدبیر خواجه نظام الملک ساخته شد. اولین مسجد که اساساً در ابتدا با طرح چهار ایوانه ساخته شد مسجد جامع زواره است در شمالغربی نائین و مربوط به قرن هشتم و عصر سلجوقی.

۵- چهار طاقی:

بناهایی هستند با پلان مربع شکل و با سقفی از خشت، اساس بناهای آتشکده ای ساسانی چهارطاقی هستند. این سبک در مساجدی از جمله مسجد جامع تبریز و مسجد جامع ملک زوزن کاربرد داشته است.^۵

سیر تحول مساجد در ایران:

با ورود اسلام به ایران و وارد شدن تمامی ارزشهای راستین الهی به این مرزوبوم تاروپود جامعه طبقاتی ساسانی یکباره بهم ریخت و طرحی نو برای زندگی در حیات آدمیان پی ریزی شد. جامعه متفرق ایرانی که نتیجه منطقی اختلافات ادیان جاهلی بوده است با پیام جدیدی که

۵- مرشدی، حسین، مسجد و معماری ایران، نشر کیهان، ۱۳۷۴، چاپ اول ص ۳۸

ارتش اسلام از سرزمین رسول خدا(ص) برای آنها به ارمغان آورد به ندای فطرت خداپرستانه انسانی خویش گوش فرا می دهد و پس از مدت کمی جامعه ایرانی به دین جدیدی روی آورد. از همین رو نیاز به فضایی عبادی، سیاسی، جماعت مسلمین را واداشت تا به ساختن اولین مسجد در ایران اسلامی اقدام کنند. از این تاریخ مساجد ایرانی سه طریق نیز را طی می کنند.

۱- ساخت مسجد به سبک و اسلوب و شیوه مساجد اولیه مسلمانان در سرزمین عربستان

۲- تبدیل و تغییر مکان مذهبی جاهلی و بازسازی آنها بصورت معماری مساجد اسلامی

۳- شروع حرکت مستقلانه معماری اسلامی

ساخت مسجد به سبک و اسلوب و شیوه مساجد اولیه مسلمانان در سرزمین عربستان:

اولین و مهمترین آثار مربوط به مسجده سازی در ایران از خطه خراسان شروع شد و منظور از خراسان تمامی نواحی شرقی (افغانستان، ترکمنستان و ...) است. خصوصیات این مساجد عبارتند از:

(۱) سادگی و بی پیرایگی و دوری از هرگونه تزئین وزینت مادی و معنوی

(۲) پرهیز از ارتفاع بنا

(۳) استفاده از مصالح بومی یعنی مصالح خو منطقه

ابتدا شکل سرپناهی با ستونهایی از درخت نخل و پوششی از نی و بوریا برای جلوگیری از تابش شدید نور آفتاب است که بعدها همین سرپناه به شبستان تبدیل شد.

شبستان بدون در بود که در جلوی آن حیاط یا فضای باز نیمه محصور و وجود داشت که بتدریج با گذر زمان و روی کار آمدن حکومت‌های سلطنتی به عظمت و شکوه معماری مسجدها افزوده شد، البته در این سبک در ایران ایوان بصورت عنصری از معماری بومی در فضای کالبدی مسجدی مورد استفاده قرار گرفت. مساجد که به تقلید از مسجد مدینه ساخته شده اند عبارتند از: الف: مسجد کوفه میزنطنز (۵۲ق) ب: مسجد سراور گلپایگان^۱ ج: مسجد حاجتگاه

تبدیل و تغییر امکان مذهبی قبل از بازسازی آنها بصورت معماری مساجد اسلامی

در ایران پیش از اسلام مهرپرستی و دین زرتشت رواج داشت. از آنجا که مسلمانان برحسب طریق عقل و شرع از آنچه مفید باشد بهره می گرفتند و هرگز مجوز اعمال تعصبات جاهلانه و مغرضانه را نداشتند از ساختمان آتشکده ها تا آنجا که ممکن بود برای ایجاد مساجد و محل اجتماع مسلمین بهره برداری می کردند منتها از لحاظ کیفی و ماهری فضای آن را کاملاً براساس اعتقادات توحیدی خود منقلب و دگرگون ساختند. درواقع با کمترین تغییرات فیزیکی بزرگ ترین تغییرات کیفی را در جهت هماهنگی با اعتقادات توحیدی خود به شرح ذیل بوجود آوردند:

(۱) آتش و آتشدان را از مرکز و کانونه فضای داخلی برداشتند و فضا برای حضور جمعی انسانها خالی شد.

۶- عرفان، محمدهادی، معماری مساجد مجموعه مقالات، چاپ اول، دانشگاه هنر تهران، ۱۳۸۰

۲) مردمی که در خارج از فضا، نقش نظاره گر داشتند خود قهرمان داستان و حماسه ساز حادثه شدند، فضا کاملاً متعلق به آنها شد.

۳) ضلعی را که به سمت قبله قرار گرفت با دیوار و نماد قبله پوشاندند تا چشم ها از داخل به خارج سیر نکند و آرامش و توجه نمازگزار برای سیر باطنی مهیاتر شود.

۴) از آنجا که لازم بود بین فضای پاک و آرامش بخش داخلی و مسیر نسبتاً آلوده و پرهیاهوی خارجی کاملاً از هم تفکیک شود به ایجاد درگاهها، ایوانها، حیاطهای داخلی، درها و دیوارهای خارجی پرداختند. دیوارهای کاملاً پوشاننده درها و درگاهها، پس راهروها و حیاطهای داخلی ایوانها را بوجود آوردند.

۵) از آنجا که فضای داخلی چون گذشته فقط سن تئاتر برای اجرای نمایش توسط آتش بانان نبود و اسلام استقبال و هجوم توده مردم را به مراکز می طلبید به سرعت چهار طاقی از هر سمت که ممکن بود توسعه یافتند و به شبستان و تالارهای بزرگ اجتماعی تبدیل شدند که تا آن زمان بی سابقه بود زیرا ساختمانهای بزرگ به سلاطین تعلق داشت نه به مردم عادی.

۶) بعدها که شهرها توسعه یافت، این آتشکده که در خارج بافت شهر و بلندی بودند بداخل شهر آمده و از ارتفاع سطح ورودی و همکف آن نسبت به گذرگاه ها و فضای اطراف کاسته شد تا هرچه بیشتر حالت جذب کنندگی داشته باشد.

۷) و به ورودی ها رنگ و لعاب تازه ای داده اند که حالت دعوت کنندگی بیشتری داشته باشد.^۷

بناهای باقیمانده از این آئین تبدیل به مساجد شده اند نظیر مسجد یزد که بر روی آتشکده بنا شده است و یا مسجد جامع بروجرد که بررسی ها نشان می دهد که بر روی آتشکده ای نیمه ویران احداث شده است.

شروع حرکت مستقلانه معماری اسلامی:

بطور کلی مساجد ایرانی به چهار گروه شبستان، چهارطاقی، ایوانی و چهار ایوان تقسیم می کنند.

۱) اولین مسجد شبستانی: مسجد فهرج یزد که به اعتقاد اکثر محققان جزء اولین مساجد قرون اولیه هجری است.

۲) مساجد چهارطاقی: همانطور که از نام آنها پیداست شامل چهار ستون در چهار گوشه مربع شکل می باشد که بوسیله چهار قوس در چهار جهت اصلی نمایان شده است و چون از چهار طرف باز بوده، به چهار طاقی شهرت یافته است. بناهای چهار طاقی عمدتاً بعنوان آتشکده مورد استفاده قرار می گرفتند. مانند چهار طاقی نیاسر و خرم دشت در کاشان بعقیده اغلب کارشناسان، شرق ایران بویژه خراسان جایگاه ایوانهاست و ما ایوانهای بزرگ را

۷- نقره کار، عبدالحمید، معماری مساجد (مجموعه مقالات) چاپ دانشگاه هنر، ۱۳۸۰ جلد دوم، ص ۲۲۷

از دوره اشکانی که قلمرو آنها در شرق ایران بوده در اختیار داریم، و دلیل استفاده از ایوانهای جنوبی دوری از آفتاب تابستانی و استفاده از گرمای زمستان است.

سیر تحول کلی مساجد بعد از گسترش دین اسلام:

با آغاز سده سوم هجری و با گسترش بلاد اسلامی و توسعه شهرها و قریه ها مساجد با شکوه بزرگی در شهرها بنیاد گردید، مدارش علمیه بصورت یکی از کاربردهای عمده مذهبی از درون مسجد به بیرون انتقال یافت و شبستانهای چهل ستون کم کم جای خود را در مسجدهای ایرانی پیدا کردند تا سرانجام در زمان آل کاکویه، گبندخانه ها و چهارطاقی ها بازمینه چهارگوش مربع شکل و گوشه راست ایجاد شد. پیشان ایوان را در ابتدای شبستان اصلی و در میان شبستانهای طرفین طرح نمودند که سه طرف آن بسته و فقط یک طرف آن روبه حیاط باز بود (شبستانهای مسجد جامع اصفهان در زمان آل صفویه و آل کاکویه)

انواع مساجد از نظر دامنه تنوع و حوزه های کارکردهای آن:

چهار گروه تقسیم می شود:

(۱) مسجدهای جامع و مسجدهای بزرگی که توسط سلاطین، وزراء و حکام ساخته شدند اداره امور این مساجد توسط بانای و با مأموران دولتی صورت می گرفت و آنان در اغلبی موارد

به هر کسی اجازه پیش‌نمازی و یا تدریس در این مکان را نمی‌دادند. بلکه تنها اشخاصی که مورد تأیید بانی قرار می‌گرفتند به منصب پیش‌نمازی یا تدریس برگزیده می‌شدند.

۲) شامل مسجدهای متوسطی می‌شد که توسط بزرگان محلی، علما و با مشارکت عمومی مردم ساخته می‌شد. در بسیاری از این مسجدها برای پیش‌نماز و دیگر افراد مسجد شرط خاصی وجود نداشت و از محدودیتهایی در مسجد نوع اول خبری نبود هرچند باید توجه داشت که بعضی اوقات پیروان هر مذهب برای خود مسجد جداگانه ای می‌ساختند که پیش‌نماز و مؤسسان آن از پیروان شاخه‌های مذهب بودند.

۳) شامل مسجد - مدرسه بودند با وجود آنکه تعداد اینگونه بنا کم بود اما اهمیت آن از آنجا بود که دو عملکرد عبادی و آموزشی را همزمان و به موازات یکدیگر ایجاد کرده‌اند مانند مسجد آقابزرگ درسی‌شان و مدرسه سید در اصفهان

۴) مسجد بسیار کوچکی می‌شود که عمده‌ترین و شاید تنها عملکرد آن جنبه عبادی آنها بوده است و تنها در آنجا نماز بجا آورده می‌شود. مثلاً در نائین مسجدهای کوچکی هستند که مساحتی حدود ۱۰ متر مربع دارند. این مسجدها توسط افراد خیرخواه در محله و یا در امتداد بدنه بازار و مراکز اقتصادی ساخته می‌شدند.

اجزاء و عناصر

مقدمه

در میان اندامهای درون شهری هر شهر و روستا مسجد همیشه جای ویژه خود را داشته است و از اندامهای دیگر نمایانتر و چشم گیرتر است، نیایشگاه چون بزرگترین ساختمان آبادی بود در آغاز نیازی بدان نداشتند که نشانی ویژه داشته باشد چرا که خودبخود نگاه هر گذرنده ای را بسوی خود می کشد اما پس از گسترش آبادی، نخست با افزایش درگاهها و نهادن ماهرخ و تونق بر بلندترین جای آن و سپس با احداث میل و برج در کنار و نزدیک آن باشندگان آبادی و گذریان بیگانه را به نیایشگاه راهنمایی می کردند.

مسجد مجموعه ای از هنرهای گوناگون است که بر روی هم فضا و مکان خاصی را پدید آورده است. فضا و مکانی که برای ایجاد رابطه میان خدا و خلق متناسب باشد فضا و مکانی که در حین شکوه و جلال، آراستگی و تزئین آن ذهن انسان را به جای توجه به خداوند به خود مشغول ندارد و از آنجائیکه در سرزمینهای اسلامی مسجد پایگاه اجتماعی مسلمانان و پناهگاهی برای زندگی پرآشوب بشمار می آمد، به تزئین آن توجهی خاص شده است و می توان گفت اولین جایگاه تجلی هنر اسلامی مسجد بوده است.^۸

طراحی مسجد با توجه به طبیعت و ذات آن مستلزم رعایت آداب و اصول و مفاهیم خاص و بویژه ایجاد فضای با روحیه خاص می باشد. باورها و دستورهای دین تحت عنوان مبانی فرهنگی فضا باید بطور همزمان در فرآیند شکل گیری معماری مشارکت داشته باشند. مساجد ایرانی در کنار مهمترین فضای عبور و مرور و زندگی روزمره مردم، بازارها، میدانها و

۸-شاری، ساربانقلی، حسن مجموعه مقالات(معماری اسلامی) چاپ دانشگاه تهران ۱۳۷۶، جلد دوم ص ۴۴۱

میدانچه ها و... واقع اند که حکایت از آن دارد که زندگی دنیوی مردم با زندگی اخرویشان درهم آمیخته است.

و عبادت و سلوک در بطن زندگی اجتماعی مردم جاری است و این عبادت که هدف خلقت انس و جن ذکر شده (وما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون) در ظاهر و باطن جاری است.

لذا عمران و ساخت و ساز و مرمت مساجد به تعبیر قرآنی کسی را سزد که نماز برپا دارد و زکات دهد یعنی سهیم و شریک در زندگی اقتصادی و اجتماعی جامعه باشد (انما يعمر مساجد الله من آمن بالله و اليوم الآخر و اقام الصلوه و آتی الزكوه و لم يخش فعنی اوليك ان يكوفو من المهتدين) مسجدهای خدا را تنها کسی تعمیر می کند که به خدا و روز جزا ایمان داشته باشد و نماز برپا دارد و زکات دهد و جز از خدا نترسد. ایشانند که امید است از راه یافتگان باشد.

پس طبق استنباط از این آیه شریفه از نمودهای اخلاص ورزی در بنای مسجد آن است که معمار و هنرمند خود درونی به زلالی آب داشته باشند و با آفرینش اثر هنری خود در جستجوی کمال و جمال حقیقی باشد نه در صدد نشان دادن خود باشد.

با توجه به شرحی که در باب بنای مسجد رفت اکنون به شرح اجزاء و عناصر مسجد می پردازیم که هر کدام مکان و هویت خاص خود را دارد و هر کدام از آنها بنوعی خدمات و اطلاعات مورد نیاز را در اختیار نمازگزاران قرار داده و رعایت سلسله مراتب در سازماندهی و

ارتباط بین این فضا اعم از درونی و بیرونی کمک شایانی به پالایش ذهن و آمادگی انسان برای عبادت می کند.

اکنون به شرح اجزاء و عناصر مسجد می پردازیم:

جلوخان، ورودی، هشتی، دالان، حیاط، حوض (آب نما)، رواق ها، ایوان ها، گنبدخانه، شبستان، محراب، منبر، دکه یا سکو، مناره، مقصوره، بخش زنانه و مردانه، وضوخانه، سرویس های بهداشتی

۱- جلوخان:

از آنجا که استقرار در یک مکان مجهول برای انسان خوشایند نیست و او را از برقراری ارتباط با مکان ناتوان می سازد. آگاهی از حضور در یک مکان و تشخیص نشانه های آن شرط لازم برای حس مکان است. انتقال تدریجی فرد از بیرون از طریق سازماندهای مدبرانه فضای درون و آرام مسجد آماده می سازد.

فضای قبل از رسیدن به ورودی اصلی جلوخان نام دارد در واقع جلوخان فضایی است که مکان تغییر مسیر حرکت برای ورود به یک بنا و محل توقف و انتظار در جلوی بنا است و این فضا رابط است که توسط آن می توان از بیرون به درون یا بالعکس حرکت کرد. جلوخان جزء فضای شهری است و انواعی دارد که از لحاظ سلسله مراتب کارکردی جنبه های عمومی و یا نیمه عمومی دارد. از بعد اجتماعی، معمولاً فضای جلوخان، در ایام و مناسبت های گوناگون

محل تجمع گروه‌هایی از مردم و تبادل نظر و گفت و گوی بین آنها بوده است از بعد اقتصادی گاهی محل بساط دست فروشان یا دکان و دکه با مصالح سبک و موقت بوده مانند جلوخان مسجد سلطانی تهران و جلوخان مسجد امام قزوین^۹ در کل خصوصیات کالبدی جلوخان باید فضایی گشوده و دعوت کننده باشد.

۱- درب ورودی:

۳- ورودی: ورودی مسجد آغاز یک دعوت است، مسجد محل تسلیم و سجود است، ورودی مسجد با هویت خاص خود را مطرح می کند و طراحی ورودی اگر بنحوی صورت گیرد که علاوه بر جاذبه بسیار فضایی تعریف شده را تشکیل دهد و محلهایی بر ای نشستن داشته باشد توقف افراد و برقرار ارتباط میان آنها را تسهیل می کند. سردر ورودی بنا بوسیله تزئیناتی نظیر کاشی کاری و مقرنس کاری بیشتر خود را نمایان می سازد، علاوه بر ورودی اصلی که اکثراً در ضلع شمالی می باشد چند ورودی فرعی نیز وجود دارد ورودی اصلی معمولاً فضای طراحی شده بود که رابطه بین فضای درون و بیرون (فعالیت اقتصادی و اجتماعی) بوده مانند مسجد امام قزوین.

۴- هشتی:

هشتی مسجد (فضای بسته) بعد از ورودی (فضای نیمه باز) قرار می گیرد. این قسمت به لحاظ عملکردی قاعدتاً باید دارای شکلی دایره مانند باشد زیرا چنین شکلی قادر به ایجاد

۹ - کهزادفر، مصطفی، مجموعه مقالات معماری مسجد چاپ دانشگاه هنر تهران، ۱۳۷۶، جلد دوم ص ۴

تمرکز در محیط خواهد بود ولی دایره به دلیل اینکه نمی تواند پاسخگوی سایر نیازهای طراحی از قبیل اضلاعی تعریف شده و مشخص برای انشعاب سایر عملکردها مانند ورودیها، راه پله ، پلان، و... باشد لذا بهتر است به چند ضلعی تبدیل شود و چندضلعی در بهترین نمونه خود هشت ضلعی خواهد بود که از دوران دو مربع مساوی بر روی هم و بصورت ۴۵ درجه حاصل می شود چرا که در موضوع خط تعادل محیط معماری و انسان وجود خط مستقیم با زاویه قائمه جای بحثی ندارد، اما هنگامیکه زوایا تغییر کند و به سمت حاده و یا منفرجه میل می کند بصورت اشکالی پویا درمی آیند که تنها حالت سکون و آرامش برای آنها استفاده از اجزا و زاویه ۴۵ درجه خواهد بود. بهر حال هشتی به نوعی طراحی می شود که هر یک از اجزای آن دارای شخصیتی تعریف شده باشد و در ضمن امکاناتی را هم برای برخوردهای معمارانه فراهم می سازد.^{۱۰}

۵- دالان:

از داخل هشتی نمی توان مستقیماً به سمت حیاط (صحن) راه یافت شاید علت اصلی اینکه انسان مستقیماً نمی تواند به صحن راه یابد یکی فقط حفظ سلسله مراتب و احترام و دیگری عدم سهل الوصول بودن محیطهای مختلف می باشد چرا که سهل الوصول بودن با یک محیط هیچ اثری بر ذهن عابر نخواهد داشت به همین خاطر در معماری مسجد که همواره باید یک رابطه تأثیر و تأثری متقابل بین فضا و انسان برقرار باشد، بعد از ادامه یک منظر یا دید از

۱۰- زیبارانی، سعیدنجفی، مجموعه مقالات معماری اسلامی، چاپ دانشگاه هنر تهران، ۱۳۷۶ جلد دوم، ص ۱۵

صحن دسترسی مستقیم عابر به صحن را تا حدی منحرف کرده پس او را بوسیله دالان هایی

که در دو طرف هشتی قرار دارد به سمت حیاط هدایت می کند.^{۱۱}

۶- حیاط یا صحن:

یکی از عناصر مهم معماری مساجد اسلامی صحن است و بدلیل پیروی از طرح اولین مسجد

جهان (مسجدالنبی) طرح مربع یا مستطیل است بعنوان فضایی محصور تعریف شده و قابل

ادارک با شکل منظم هندسی خود بر تباین میان فضایی کاملاً سازمان یافته با فضای نامنظم

اطراف بمنظور دستیابی به تعادل فضایی تأکید داشته است صحن مسجد فضایی باز است اما

متفاوت با فضای بیرون از مسجد که در درون و مرکز بنا قرار می گیرد شکل آن مستطیل و

یا مربع و در محور اصلی اضلاع آن ایوانها قرار دارند که بصورت نیمه باز و متصل کننده حیاط

به فضای بسته می باشند. حیاط ارتباط دهنده فضای مختلف است چشم انداز فضاهای

مختلف به حیاط می باشد که کشیدگی و فرم حیاط در محور قبله می باشد. شکل و تناسبات

حیات عامل مهمی در ایجاد عظمت و شکوه برای این مکان مقدس است.

۷- حیاط خلوت:

۸- حوض یا آب نما:

۱۱- ذریبخش، افسانه، مجموعه مقالات (معماری مساجد)، چاپ دانشگاه هنر تهران، ۱۳۷۶، جلد دوم، ص ۴۳۷

هنگام ورود به حیاط علاوه بر همه عناصر معماری اطراف آن، در وسط و نقطه عطف یک حوض و یا آب نما خواهیم دید این کار هم کاربرد فیزیکی و مادی دارد و هم برای تذکر و تجدید خاطر و پیوند با اعتقادات ناب و زلال است آب نماهای مساجد نه در ارتفاع قرار می گیرد که نتواند آنچه را در خویش دارند به نمایش گذارند و نه غالباً منضمایی چون فواره دارند که برهم زنده سطح آرامش باشد بلکه آنچه مهم است القاء و تشدید آرامش است. در بعضی از مساجد چون مسجد عتیق شیراز برروی حوض یک سکو یا تختگاهی بنام خدای خانه ساخته اند که پایه های آن در حوض بوده و جهت تلاوت قرآن مؤمنین و دوزخ مردم عادی.

۹- رواقها:

فضای آرام و خلوت را برای خود یا افرادی که بخواهند در تنهایی به عبادت پردازند فراهم می آورد. رواق فضای نیمه باز و حجم پشت آن فضای بسته است. رواقها بیشتر در کشورهای اسلامی حوزه مدیترانه، هند، و پاکستان بکار گرفته می شوند.

۱۰- ایوانها:

ایوانها عناصر مشخصه ای هستند که در حیاط با تناسب و کشیدگی خاص خود در آکس ها مطرح می شوند. ایوانها محل اتصال بین فضای باز حیاط و فضای بسته شبستان می باشند در اکثر موارد به دلیل اهمیت آکس و محور قبله ایوانهای شمالی و جنوبی از ارتفاع بیشتری برخوردارند. عناصری مانند گلدسته، مناره، و برج ساعت برروی ایوانهای شمالی و جنوبی قرار

می گیرند که این نیز به دلیل اهمیت بیشتر این دو ایوان است. از ایوانهای شرقی و غربی بیشتر بعنوان فضای مدرسی استفاده می شود. سقف ایوانهای (کم عمق) عموماً نیم کره و نیم گنبد هستند و در ایوانهای عمیق نیز سقف بصورت گهواره ای یا طاق آهنگی استفاده می شدند مانند ایوان درویشی در مسجد جامع اصفهان.

۱۱- گنبدخانه:

مربع شکل است که گویی خانه کعبه را بعنوان الگوی خود انتخاب کرده وقتی وارد گنبدخانه می شویم به آرامش و عدم حرکت بصری نیازمندیم نقشه گنبدخانه نمی تواند به شکل مثلث یا دایره و یا چندضلعی باشد زیرا این اشکال هر یک دارای خصوصیات ذاتی هستند که نمی توانند با عملکرد و محتویات نماز انطباق لازم را داشته باشند. مثلاً بدلیل گوشه های شکسته و زوایای حاده خود، یک فرم دینامیک و متحرک است که هیچ نقطه آن آرامش و سکون ندارد. دایره نیز شکلی است که انسان را به سمت مرکز یا برروی محیط خود به چرخش واداشته است و ایستایی یا سکون لازم را ندارد در حالیکه برای نماز به آرامش و سکون نیاز داریم و تنها شکل مورد احتیاج مربع است زیرا هم آرامش و سکون را برای حضور قلب فراهم می آورد و مضافاً اینکه شکل متعادلی است که هیچ نقطه جهت دهنده خاصی نیز در خود ندارد سابقه احداث گنبد به پیش از اسلام برمی گردد، بنای گنبد یک روش سازه ای وفنی

بوده است. گنبد سنبل آسمان است و اصولاً به دلیل انحنایش، نشانه روح و عالم مجردات تلقی می شود و تصور مجردات بصورت خطوط راست و زاویه دار به ذهن هیچکس خطور نمی کند. قوس و گنبد هم چنین تاق ها را می توان تمثیلی از انسان نمازگذار و در حالت اساسی که ارکان نمازند (رکوع و سجود) مطرح کرد، قوس نمادی از حالت نمازگزار و رکوع و سجده است. دورگردن بلند گنبدها نورگیرها تعبیه شده اند که هم سنگینی بنا را متعادل می کند و هم نورکافی و غیر مستقیم را بداخل هدایت می کند. گنبد با انحنای نرم و ملایم خود به طرف بالا گرائیده و از کصیر تنوع به واحد یکتا منتهی می شود که اشاره به یگانگی خدا دارد. نمادی است از آسمان بی انتها که آدمی در دیده خود به نامحدود می نگرد.

۱۲- شبستان:

بیشترین سطح فضای بسته در مساجد به شبستانها اختصاص یافته که در سمت جنوبی مسجد و طرفین گنبدخانه قرار دارند. از شبستان برای عبادت و ادای نماز تجمع و تدریس نیز استفاده می شود تدریس بیشتر در شبستانهای شرقی و غربی انجام می گیرد. دید شبستانها عمدتاً بداخل صحن (حیاط) اصلی بوده و روزنه هایی که در بدن طراحی گردیده فقط امکان نورگیری را ممکن می سازد. اندازه سالن نماز براساس مقیاس $0/85^2$ m فضا برای هر فرد نمازگزار است شبستان تجلیگاه وحدت مسلمانان است که ورود افراد به آنجا همه امتیازات دنیوی آنها را از میان می برد.

محراب قلب مسجد است و همچون چراغی است که با نور خود جهت کعبه و سمت خدا را می نمایاند. محراب یک فضای مستقل نیست، یک منشاء و یک جهت است به مفهوم یکی بودن هدف و یکی بودن مسیر تعالی انسانها.

مسجد پیامبر تا زمان خلفا فاقد محلی بنام محراب بوده است. عمر بن عبدالعزیز اولین کسی است که در مسجد، محراب ساخته است. از قرآن مجید استفاده می شود که محراب در ادیان پیشین وجود داشته است (محراب حضرت سلیمان - زکریا - و مریم (ع)). البته محراب داخل نهی شده است (محراب داخل محرابی است که زیاد در دیوار مسجد فرو رفته باشد و بگونه ای که دیوار محراب باعث شود میان امام با مؤمنینی که در صف اول در دو طرف او قرار گرفته اند، فاصله ایجاد شود. محراب در لغت از ریشه حرب است ضمن آنکه جهت قبله را القا می کند محل نبرد با شیطان است. مقررات مسلمین برای اعمالشان و از جمله نماز جماعت عجیب است، امام در محل حرب می ایستد و مؤمنین در پشت سر او البته امام باید پائین تر و حداکثر هم سطح مؤمنین قرار گیرد که خود نشانه ای است از رهبری وی نه پنهان شده در پشت جامعه.

ویژگی محراب فرورفتگی است که جهت حرکت و عبور معنوی را نشان می دهد و ثانیاً غالباً از قوس و تاقی در رأس خود بهره می گیرد که مشابهتی به گنبد و کلیت مسجد دارد و ثالثاً

محراب کلاً محاط شده در آیات قرآنی به خط خوش و فرم و رنگهای عناصر محراب، فرم های انتزاعی هندسی و آبی و ... هستند که القاءکننده آرامش و سکوتند و نه محرک و مهیج و کاذب.^{۱۲}

۱۴- منبر:

در اسلام منبر برای پیامبر ساخته شد که یا محل نشستن سه پله داشت بلندای آن در ذراع طول و عرض آن یک ذراع بوده است که در سال هفتم یا هشتم ه.ق ساخته شد. و تا سال ۶۵۴ ه.ق موجود بوده که بر اثر آتش سوزی مسجد پیامبر از بین می رود. منبر نمادین و سمبلیک است و نوعی سنت و بزرگداشت راه و روش یاد پیامبر می دانند. جاسازی منبر در جهت قبله مسجد ترجیح دارد و این کار سبب می شود تا شنوندگان هنگام گوش دادن به وعظ و سخنرانی و آمین گفتن روبه قبله باشد زیرا ضمن نشستن روبه قبله بویژه در مسجد و در دعاکردن مستحب است و از طرفی هرگاه مجال سخنرانی بین دو نماز باشد نیازی به آرایش مجدد دوباره مجلس نیست، محل قرارگیری منبر همیشه در کنار محراب است.

۱۵- دکه یا سکو:

۱۲- زیارانی، سعید نجفی، مجموعه مقالات (معماری اسلامی)، چاپ دانشگاه هنر تهران، ۱۳۷۶، جلد دوم، ص ۲۶۶

در مساجد جامع بزرگ و نیز در مصلاها با توجه به اینکه امام جماعت در جلوی صفوف نمازگزاران و در بعضی موارد حتی در حد یک پله پائین تر از آنان می ایستد. توسط نمازگزاران صفوف عقب دیده نمی شود و بنابراین حرکات جمعی نمازگزاران صفوف عقب به صفوف جلو وابسته بوده و ممکن است بصورت یکپارچه انجام نگردیده و چند لحظه پس و پیش باشد برای رفع این اشکال این سکوها تعبیه می شود.

۱۶- مناره:

در لغت بمعنای جایگاه نور است نام دیگر آن مأذنه عساس و صومعه (محل اذان گفتن و یا گلدسته) مسجد پیامبر مناره نداشت بلال هنگام اذان گفتن بر روی دیوار بالای مسجد رفته و اذان می گفت. اصل مناره مربوط به آتش پرستان است زیرا در بالای مناره آتش می افروختند تا مردم نظاره کنند و بپرستند، در گذشته مناره ها که نقش میل راهنما در کنار جاده ها و ابتدای شهر و در کنار مساجد، کاروانسرا و مدارس و... قرار داشتند و به دلیل روشن کردن آتش برفراز آن برای راهنمایی مسافران که شب هنگام از راههای دور به طرف شهر می آمدند به مناره یا محل نور معروف شد مسلمه بن مخلد انصاری فرماندار معاویه در مصر اولین کسی بود که به فرمان معاویه برای مسجد مناره ساخته است. مناره عنصر دعوت کننده نشانه عروج و عضو مسلط بر کالبد شهر است مناره هم نمادی هنری و هم متذکری شنیداری و هم تمثیلی کالبدی از حرکت و عروج و اشاره به آسمان، مناره را می توان سمبل اساسی ترین و

اولیه ترین حالت نمازگزار (قیام) دانست. پلکان های مناره از داخل بصورت مارپیچ است و هرچه به طرف رأس مناره پیش می رود پهنای پله کمتر و با ریکتر باشد. قدیمی ترین مناره با برج راهنمایی موجود در ایران میل اژدها مربوط به دوره اشکانی در غرب نورآباد ممسنی است که بطول هفت متر است. مناره واضح ترین عنصر معمارانه ای است که روایتگر مکان تقدس در فضا است. ریشه لغت کلمه منارا ز تاروپود است که معنایش روشنایی را تداعی می کند. مناره در حال حاضر با توجه به وجود رادیو و بلندگو و ... یک بخش ضروری برای مسجد نیست اما معمولاً هم آنرا حذف نمی کنند زیرا معتبرترین و مشخص ترین بنای هر شهر و روستا یا محله می تواند باشد.

مناره بصورتها ی چهار، هفت، هشت، و یا دوازده گوشه یا گرد ساخته می شود. زیباترین مناره های زوجی ایران در زمان صفویه احداث شدند که نمونه ای زیبایی آن مناره های مسجد امام خمینی (ره) اصفهان و یا مسجد (مدرسه) چهارباغ اصفهان است.^{۱۳}

۱۷- مقصوره:

اتاق کوچکی است که مخصوص امام جماعت و دارای یک دریچه کوچک که مردم تنها از طریق آن امام جماعت را می دیدند. درباره تاریخ پیدایش مقصوره به عثمان خلیفه سوم برمی گردد و علت این کار ترسی بود که پس از کشته شدن خلیفه دوم برای عثمان پیدا شده بود. گروهی مروان بن حکم را اولین سازنده آن می دانند و گروهی معاویه را پس از آنکه یکی

۱۳- زیارانی، سعید نجفی، مجموعه مقالات (معماری اسلامی) چاپ دانشگاه هنر تهران، ۱۳۷۶، جلد دوم ص ۴۴۱

از خوارج بنام برک بن عبدالله در نماز به او حمله کرد و او همواره بیم ترور داشت. البته تفکیک گروه بندی در اجتماع نماز خلاف تعالیم علیه اسلام و سنت پیامبر بوده است لذا وجود چنین مکانی امروزه مردود است.

۱۶- مناره :

بطور کلی از چهار جزء تشکیل شده: (۱) پایه (۲) ساقه (۳) سرپوش یا تاج (۴) رأس

پایه: در جایی ساخته می شود که آنقدر حفر شده باشد که به زمین سخت برسد و بتواند ساقه و پیکر بنا را نگه دارد.

ساقه مناره: بر روی چنین پایه ای که بصورت مربع یا هشت گوشه است به شکل استوانه ای یا مخروطی ساخته می شود. نورگیری قسمت پلکان توسط حفره هایی که در دیوار ساقه ساخته می شود تأمین می شود.

سرپوش یا تاج: جایگاهی برای مؤذن است و شکل آن مطابق ساختمان بدنه و ساقه است.

رأس: بر بالای تاج مناره سایبانی قرار می گیرد که عموماً حامل گلدسته ای بر بالای خود می باشد. گاهی برای یک مأذنه دو رأس مزدوج ساخته می شود.

۱۷- درب ورودی:

در ب ورودی در بلندای کامل و با کارهای هنری زیبا و شکوهمند اسلامی طراحی شود. همچنین در ورودی باید چند پله از کف خیابان یا گذر، بالاتر باشد تا عابرین را به موقعیت و اهمیت مسجد متوجه سازد. قابل ذکر می باشد که برخی از فضاهای مسجد دارای دربهای دیگری نیز می باشد که در طراحی به ارتباط آنها باید توجه شود.

۱۸- حیاط خلوت:

بمنظور ایجاد فضاهای بهداشتی و آبریزها باید فضایی را طراحی کنیم تا:

الف: براحتی بتوان از آبریزها با توجه به شرایط تراکم رفت و آمد استفاده کنیم.

ب: بعنوان فضای جنبی مورد استفاده قرار گیرد.

ج: استفاده از آبریزهای زنانه و مردانه بطور جداگانه و با رعایت موازین شرعی و ترجیحاً در

دو قسمت جداگانه از طریق حیاط خلوت انجام گیرد.

د: در مواردی که سطح آبهای زیرزمینی بالا باشد هدایت فاضلاب به مادرچاه در حیاط خلوت

اجرا می شود، تا در مواقع تخلیه و تعمیرات در چشم انداز عام نباشد.

ه: ورودی زنانه و پارکینگ مسجد می تواند از حیاط خلوت (یا مسیر دیگری) صورت گیرد.

بطوریکه هر مراجعه کننده بتواند باآسانی قبل از ورود به شبستان وضو بگیرد و خود را مطهر

سازد.

برای دادن سرویس و خدمات به مراسم می توان در حیاط خلوت یک مطبخ نیز طراحی کرد.
مطبخ می تواند در طبقه زیرین نیز طراحی و اجرا شود.

۱۹- سرویس های بهداشتی:

توالت باید گود وهرمی شکل ساخته شود تا به لباس افراد نجاستی ترشح نشود و مسئله طهارت بنحو مطلوب انجام گیرد. این توالت ها به دلیل ارتفاع زیاد وشیب تنیدی که دارند باعث می شوند که نجاست بطرف بالا ترشح نشود. باید محلی برای آویزان کردن لباس یا قبا و عبا در توالت وجود داشته باشد. مسیر ورودی سرویسهای باید هم از کوچه و خیابان و هم از صحن مسجد طراحی شود تا از هر دو جانب امکان دسترسی آسان به آن وجود داشته باشد، محل بصورت سکو و یا طاقچه در توالت طرح شود تا افراد عبوری خیابان و گذر در صورت مراجعه بتوانند اشیاء و لوازم خود را آنجا قرار دهند، باید در توالت ها طوری طرح شود که روبروی هم واقع نگردد و مسئله حجب و حیای انسانی و اسلامی رعایت گردد، توالت باید بنحو مطلوب از وضوگاه جدا باشد(حداقل با یک دیوار پارتی شن)

۲۰- پاشوئی:

در وضوگاه بایستی قسمتهای جدا از آخورهای دستشویی باشد تا مراجعین بتوانند پس از شستشوی پاهای خود در این قسمت پاک و پاکیزه وارد مسجد شوند. متأسفانه اکثر مساجد

این مسئله رعایت نمی شود و این موضوع باعث ایجاد بوهای ناخوشایند در فرش شبستان می شود.

۲۱- کفش کنی:

کفش کنی در ابتدای ورودی که در چشم انداز عمومی نباشد، طرح میشود، شرایط زیر را باید در ایجاد کفش کن در نظر گرفت:

(۱) کفش کن در مقیاس مناسبی باشد تا پاسخگوی نیازهای لازم باشد.

(۲) دارای قفسه بندی مناسب و شماره و باشد.

(۳) محلی بعنوان نگهداری امانات در این قسمت طراحی شود تا مراجعین عبوری اشیاء خود را به این قسمت بسپارند.

۲۲- بخش مردانه:

در مسجد پیامبر دری بنام باب النساء بوده صفوف نمازگزاران زن و مرد باید در امتداد و موازی هم باشد و برای اینکه جایگاه خواهران توسط برادران قابل رؤیت نباشد که می توان به این منظوراز پرده، دیوار و اختلاف ارتفاع و استفاده کرد.

۲۳- بخش زنانه:

۲۴- وضوخانه:

آب وضو باید پامک باشد و نباید اسرافى در آن صورت گیرد و نباید به چاه ها و مجارى عبور نجاست جارى شود. فضاي وضوخانه يا در حياط مسجد و يا در کنار در ورودى است. دستشويى هاى مورد استفاده بايد بصورت آخورهايى باشد و جمع آورى آب و فاضلاب آن بوسيله لوله هاى مناسب و با شيب زياد، انجام و به مادر چاه هدايت شود. ديواره بيرونى دستشوى با شيب مناسب بطرف داخل اجرا شود تا شخص براحتى وضو بگيرد.

۲۵- سرويس هاى بهداشتى:

بايد در خارج از مسجد باشد چنانكه حضرت رسول(ص) در حديثى فرموده اند: «واجعلوا مظاهر كم على ابواب مساجدكم» دستشويى را در کنار مسجد قرار دهيد. ساختن دستشويى در جايى كه عنوان مسجد را پيدا كرده حرام است و آن قسمت را نمى توان از مسجد بودن خارج كرد.

۲۶- نورگيرها:

اگر بدقت گنبدخانه هاى بناهاى اسلامى را ملاحظه كنيم اطراف و يا در ساق يا ساقه آن نورگيرهاى زيبايى را خواهيم ديد كه به علت شدت و ضعف نور، طرح هاى بديعى را بوجود آورده و بر زيبايى مسجد افزوده اند. اين پنجره ها كه معمولاً در بغل ايوان ها بوجود آمده اند و اصطلاحاً به آن «باچنگ» مى گويند در اكثر مساجد قديمى جزء عناصر همراه مسجد هستند كه از مصالح كاشى معرق، سنگ، آجر، كاشى و چوب ساخته مى شوند و داراى نقوش

اسلیمی هستند. در فضای شبستان تهویه و نور از مسائل مهم است و بمنظور ایجاد نور می توان از آویز چهلچراغ استفاده کرد که به معنویت مسجد هم جذابیت خاصی می دهد.

۲۷- خانه امام جماعت:

ساختن خانه امام جماعت در کنار مسجد که خود اولاً الگویی از سنت پیامبر است و ثانیاً باعث منظم بودن حضور امام جماعت در مسجد چه در روستاهای محروم و چه در شهرهای شلوغ و برترافیک

(ب) ایجاد فضای سبز برای جذاب کردن فضای مسجد

۲۸- پارکینگ:

پارکینگ با توجه به سیستم زندگی اجتماعی امروز و گستردگی استفاده از وسایل نقلیه و نظر به اینکه مسجد محل اجتماعات مختلف و برگزاری مراسم است و جایگاه ویژه ای در مناسبات اسلامی دارد و در آن، اجتماعاتی از مردم ساکن دور و نزدیک تشکیل می شود، طراحی و ساخت یک پارکینگ مناسب با ظرفیت مسجد لازم و ضروری است. وسایل نقلیه ای که مربوط به اهل مسجد است، نباید باعث ایجاد رکود در عبور و مرور مردم شود. لذا یک پارکینگ جامع و زیبنده مسجد حتماً باید شرایط ذیل را داشته باشد:

(۱) فضابندی کامل و مطلوب بطوریکه اتومبیلهای پارک شده بتوانند براحتی از پارک خارج

شوند و یا مراجعین دیگر براحتی بتوانند وسیله نقلیه خود را پارک کنند.

۲) محوطه سازی، جدول گذاری مناسب در طراحی جهت پارک کردن منظور گردد.

۳) پارکینگ بوسیله در خروجی و ورودی و فنس گذاری و یا نرده گذاری و دیوارچه سازی زیبا محصور شود.

۴) در پارکینگ، محلی برای سرویس های ضروری و مقدماتی نقلیه از قبیل: آپاراتی، و تنظیم چرخها و تعویض روغن و در نظر گرفته شود تا رد ضمن برآوردن نیازهای مراجعین مسجد منبع درآمدی برای مسجد نیز باشد.

۵) اتاقی برای نگهداری، کنترل ورود و خروج وسایل نقلیه منظور شود.

۶) در پارکینگ، آبریزگاه مورد نیاز باید طراحی شود، همچنین از داخل پارکینگ از مسیر مناسبی به صحن و محوطه مسجد راه باشد تا عبور و مرور مراجعین آسانتر صورت گیرد.

۲۹- آبدارخانه:

در جوار شبستان است و باید طوری ساخته شود تا ضمن ایجاد شرایط برای یک بهره دهی سرویس مناسب برای کل شبستان، در چشم انداز عمومی نباشد و جلب توجه نکند. این محل باید به حیاط خلوت راه داشته باشد تا در پذیرایی مفصل و مراسم نذرهای گسترده بتوان غذا را در حیاط خلوت (طبخ) و تهیه کرد و از طریق آبدارخانه خدمات لازم را انجام داد.

۳۰- قسمت زنانه:

در طراحی این قسمت باید شرایط زیر را در نظر داشت:

ورودی شبستان زنانه از حیاط خلوتی یا از مسیر مناسب دیگری و با رعایت موازین حریمیت طرح شود. ۲) از طریق پنجره های کاشی معرق و مشبک سازی و کم کردن نور قسمت زنانه شرایط بوجود آوریم که ضمن نداشتن دید از فضای مردانه، ارتباط لازم جهت استماع سخنان خطیب و اقامه نماز جماعت برای زنان فراهم شود.

۳) در این قسمت ترجیحاً لازم است آبدارخانه ای مجزا طرح شود تا سرویس های لازم قسمت زنانه با رعایت مسائل شرعی صورت گیرد و اگر قرار باشد که شبستان زنانه در بالکن و بر روی شبستان اصلی طرح شود طرح و اجرای آبدارخانه زنانه بر روی آبدارخانه اصلی نیز پیش بینی گردد.

در مواردی که شبستان زنان در بالکن ساخته شود و طرح می شود برای رعایت نداشتن دید از قسمت مردانه باید اندازه ارتفاع مشبک سازیها و یا پنجره معرق حدود ۱/۸۰ متر قد فرد ایستاده در بالکن باشد.

۳۱- آمفی تئاتر:

وجود یک سالن آمفی تئاتر و اجتماعات در قسمت مناسبی از مجموعه مسجد لازم است چون نه تنها اشکالی ندارد بلکه می توان از این قسمت در بسیاری از مراسم اسلامی بطور چشمگیری استفاده کرد. می توان سالنی شیب دار با صندلی راحتی سن و محل نمایش سرویس های پذیرایی و بهداشتی و ... طراحی شود.

۳۲- کتابخانه و مراکز فرهنگی:

ایجاد کتابخانه و قسمتهای آموزشی و فرهنگی در مجموعه مساجد از این نظر که جاذبه آن جمع کثیری از نسل جوان و باور جامعه را بسوی مسجد و فرهنگ اسلامی جلب می کند، کار بسیار پسندیده و با اهمیتی است. بنابراین بهتر است در طرح و اجرای ساختمان آ» شرایط زیر را رعایت کرد:

(۱) دفتر مجموعه (۲) دفتر کتابداری (۳) مخزن کتاب (۴) محل مطالعه جداگانه برای برادران و خواهران (۵) دفتر امور آموزشی و فرهنگی (۶) کلاسهای آموزشی جداگانه برای خواهران و برادران (۷) آبریزهای جداگانه برای خواهران و برادران

۳۳- مستغلات مسجد:

در طرح مسجد احتمال بوجود آمدن خرابیها و ایجاد هزینه ای پیش بینی نشده وجود دارد بنابراین برای ایجاد چنین هزینه ای باید منابعی در نظر گرفت که درآمد آن صرف این امور شود که بهترین منبع تأمین این هزینه ها استفاده از درآمد مستغلات مسجد است. معمولاً مستغلات مسجد متصل به مسجد است. و با وجود این نباید ساختمان مستغلات چشم انداز سطوح خارجی و کل مسجد را تحت الشعاع خود قرار دهد. مستغلات مسجد می تواند شامل دکاکین، پاساژ، یک یا چند وا حد یک طبقه یا دو طبقه بمنظور ایجاد کارهای مختلف ایجاد شود.

۳۴- سیستم حرارت مرکزی:

وجود سیستمی مناسب برای گرم کردن فضا در زمستان و خنک کردن آن در تابستان در یک مسجد امری بدیهی است. چنین سیستمی را می توان پس از بررسی های لازم، هماهنگ با شرایط محیطی و اقلیمی بوجود آورد.

۳۵- انبار مسجد:

انبار مسجد را می توان در بخشی از حیاط خلوت یا در قسمتهای زیرین مسجد بوجود آورد تا از آن بمنظور نگهداری وسایل مستعمل و ... استفاده کرد.

تزئینات در مسجد:

تزئینات در قالب کاشیکاریها با طرحهای هندسی و طرحهای اسلیمی و کتیبه ها با خطوط زیبا و

با کاشی کاریها، رنگها و گچ بریها و ... به سطوح مسجد جان می بخشد و همچون پوستی زنده مسجد را دربرمی گیرد. با معماری آنچنان بصورت همگن آمیخته می شود که جزئی از آن محسوب می شود نه تحمیل شده و زائد بر آن.

هنرمندان مسلمان در تزئین آثار خود از هرچه که به زیبایی و جذابیت اثر بیفزاید استفاده می کردند. مثلاً گیاهان و شاخ و برگها و میوه ها و ساقه های گیاهان سهم عمده ای در تزئین آثار هنری داشت و جهان گیاهان یک منبع الهام به حساب می آمد. گاه این تزئینات در طرح

هندسی دایره، هشت ضلعی، مربعها و ... ظاهر می شوند. اندیشه های دینی هنرمند مسلمان در خلق نقشها و اثرها تأثیر می گذارند و سبک هنر او از اعتقادات مذهبی اش الهام گرفته است. خداوند بزرگ در ذهن هنرمند مسلمان جای دارد. این باعث می شود که در نقوش ترسیمی خود به شکلهای انتزاعی روی آورد تا در قالب نقش و نگاره یک مطلق را به شکل هر چند ناقص - البته غیرممکن ابراز کند زیرا به قول سنائی:

« نتوان وصف تو گفتن که تو در وصف نگنجی نتوان شبه تو جستن که تو در وهم نیایی»

نقشهای اسلامی واجد داستان دینی یا ادبی نیستند و صورتشان بالنسبه مجرد از آن صورتهایی است که پیرامون ها را گرفته است. اما براستی سرشار از معانی و مفاهیم اند. نقش، دنیای پیچیده و گونه گونی را به نمایش می گذارد که در آن همه چیز به نیکویی در جای خود قرار گرفته است.

خط از مهمترین عناصر هنر شکل گراست و نمایشگر نوعی حرکت و رونق است. مهمترین عامل وحدت بخش میان مسلمانان خط عربی است که از دنیای عرب به سراسر سرزمین های دیگر اسلامی وارد شده و تأثیر شگرفی بر مسائل فرهنگی و هنری مختلف نهاده است.»

تیتوس بوركهات هنرمند سوئسی درباره کتیبه های مساجد می گوید: تکرار کتیبه های مأخوذ از آیات قرآن کریم بر روی دیوارهای مساجد و دیگر بناء انسان را یادآور این حقیقت می سازد که تاروپود حیات اسلامی از آیات قرآن تنیده شده و از لحاظ معنوی متکی بر قرائت

قرآن و نیز نماز است. اگر بتوان فیضی را که از قرآن کریم سرچشمه می گیرد یک ارتعاش معنوی بخوانیم کلامی بهتر از این تغییر نخواهیم کرد نداریم.» از آنجا که این نقوش قرآنی هم معنوی و هم مسموع است باید بگوئیم که تمام هنر اسلامی باید ضرورتاً این ارتعاش را داشته باشد. تنوع در حجم بازی نور، سلسله مراتب آیات قرآنی حک شده همه، همه القاءکننده وحدت می باشند و درمساجد دست به دست هم داده مکانی مقدس و متعالی برای پرستش خداوند یکتا بوجود آورده است. کار پرنقوش و خطوط در زمینه آیات قرآنی بصورت غیرمستقیم عبادتگاه را به یک کانون تبلیغ و ذکر تبدیل می کند لطف این قضیه این است که بوسیله این هنر ساده قرآن و یاد خدا در متن زندگی و عبادت مردم مسلمان همواره مطرح می شود و پیوندی استوار میان مذهب و زندگی را بوجود می آورد.

رنگ:

رنگهای استفاده شده در مسجد نیز رنگهای خاصی هستند، رنگهایی که در مساجد دنیا مورد استفاده قرار گرفته اند، هرچند در میان ملتهای گوناگون و با سلیقه های متفاوت و علایق مختلف، همسان است. رنگهایی از قبیل آبی، فیروزه ای، لاجوردی، کبود، سبز و زرین می باشد که در نگارگریها و تذهیبهای زمینه های تصاویر مسجد به استخدام درآمده اند که آسمان بلند ژرف، دریا و آب، افق دور سرسبزی را تداعی می کنند و آرامش را سبب می شوند.

طرح «ارسپک و اسلیمی»: ارسپک کلمه ای فرنگی و اسلیمی کلمه ای عربی که معنی اولی عربی «منسوب به عرب» و معنی دوم اسلامی «منسوب به اسلام» می باشد. بنابراین طرح ارسپک و اسلیمی یعنی طرحی که منسوب به اعراب و مسلمانان یا اختراع آنان و یا در مورد استفاده آنان است. این طرح تزئینی که در ترسیم آن از شکل گل و شاخه و برگ گیاهان استفاده شده تقریباً در همه آثار اسلامی بکار رفته و می تواند یک عامل اشتراک، اتحاد هنری در عالم اسلام شمرده شود. در عین حال این طرح یک موضوع تزئینی صرفاً عربی یا اسلامی نیست بلکه قبل از ظهور اسلام نیز در کشورهای مختلف معمول بوده است. ارسپک یک موضوع اصلی تزئین یا ساقه میانی است که در طول آن خطوط فهیمده با هماهنگی به هم می پیچید. ارسپک غالباً برای تزئین حاشیه های باریک و بلند بکار می رود. ارسپک بعنوان یک طرح نباتی است که آنچنان غلبه می کند که بصورت مفرد، به شکل پیچک یا بته، برگ شبدر، یا گل سرخ در یک تکرار پایان ناپذیر ادامه می یابد. سرستونها نیز با ارسپک ترئین می شوند نوشته های حواشی بر زمینه ای پوشیده از طرحهای اسلیمی ایجاد می گردد. بعضی از نویسندگان از جمله دکتر سیمین دانشور طرح ارسپک را به دوره ساسانی نسبت داده اند. کاربرد طرح ارسپک در چند نمونه تاریخی: مسجد جامع شیراز، مسجد جامع نائین، مقبره سلطانیه، مسجد گوهرشاد، مسجد کبود تبریز در ایران و مسجد قبه الصخره در بیت المقدس، مسجد سلطان محسن در قاهره.

شیار از دیگر موارد تزئین است که مورد توجه به هنرمندان ایرانی و سایر کشورها بوده که برای ایجاد سایه روشن سطوح استفاده می شده است. قدیمی ترین شیار در غار مادلن فرانسه که (۱۷ ق م) است. و قدیمی ترین شیار ایران مربوط به گرازی است که در تپه سراب کرمانشاه است (۶ ق.م)

و در دوران اسلامی انواع مختلف شیار تزئینی کاربرد داشته است چون شیار دنده ای (خیاری) در مقبره علی آباد کشمار - شیار قاشقی در مسجد سپهسالار تهران (قاجاریه)، شیار با زاویه در مقبرس قابوس بن وشمگیر، شیار شعاعی، شیار حلزونی، در مسجد وکیل شیراز مقرنس و قرنیز هم موارد دیگر تزئین است که کاربردهای بسیاری در اکثر بناهای اسلامی داشته اند از دیگر انواع تزئینات کاربردی و رسمی بندی است. زمان پیدایش کاربردی قرن سوم ه. است. نوع ابتدایی آن در گوشه سازی طاق مسجد جامع شیراز موجود است. در قرن چهارم ه. رونق گرفت و در آثار بسیاری چون مسجد جامع نائین و مسجد جامع اصفهان در انواع مختلف بکاررفته است. زیباترین انواع کاربردی در شهرهای کاشان و کرمان است. کاربردی در دهانه های مختلف مثلا

(۳ × ۲) متر با ختم شش ضلعی در ناحیه تیزه و در ابعاد و دهانه های بزرگتر تا فضاهای (۸ × ۶) متر تا ۲۴ ضلعی و حتی ابعادی چون (۱۰ × ۱۰) متر با ختم خورشیدی و یا

بیشتر از ۲۴ ضلعی و یا در شمه ای ترکیب در تیزه بوجود می آید که دارای باربری و ایستایی

کامل بوده و شگرفی خاصی به اجرای پوششهای طاقی در معماری ایران بخشیده است.

قوس نیز بعنوان یک مهارت فنی در خدمت زیبایی بناهای اسلامی بکار گرفته شده است.^{۱۴}

نماسازی در مسجد:

زیبایی کلی از جلوه های حضرت احدیت است و این جلوه برای بشریت، قابل توجه است

بطوریکه خداوند رحمان جلوه جمالش را در جهان هستی قرار داده است. انسانها به همین

جهت زیبایی را دوست می دارند. مسئله زیبایی در طراحی و ساخت بناها و عمارت از اعصار

و قرون گذشته مورد توجه بوده است. نماسازی مسجد باید با رعایت تمام زمینه ها و جوانب

انجام گیرد، بطوریکه اصالت و فرهنگ مسجد در نماسازی جلوه گر شود. بطورمثال باید

نسبت به نکاتی چون: شکوه و عظمت، صفا و معنویت، توحید و وحدانیت و سایر عقاید دینی

در جلوه هنر و ... توجه کافی شود.

ورودی مسجد باید با رسمی بندیهای متنوع، قرینه سازی و کتیبه سازی تزئین می گردد.

تزئین درب ورودی با هنر متنوع نجاری و یا منبت کاری بر روی کارهای درسازی می تواند

زیبایی خاصی به این منطقه بدهد، در قسمت هشتی می توان با استفاده از هنرهای طاسه

سازی، آونگ سازی، (مقرنس) و مورب سازی و کارهای معرق و کاشی و آجری زیبا نماسازی

کرد.

۱۴- زمر شیدی، حسن، مسجد در معماری ایران، ۱۳۷۴ نشر کیهان، چاپ اول ص ۶۷

برای نمای صحن می توان با پشت بغل سازی، قرینه سازی، کتیبه سازیهای افقی وعمودی کارهای گلچین آجری و کاشیکاری، گره و معلق، معرق سازی با کاشی و نماسازیهای بسیار دلنشین در حیاط مسجد انجام داد.

برای نماسازی در شبستان می توان با اجرای کتیبه سازی، محراب سازی، نورگیری های گبندی و سراسرا انجام داد که می تواند به شکل گبندی و یا چند ترک بسیار زیبا و با طاسه سازی، گچبریهای مطلوب در طراحی اسلیمی خطوط بسیار زیبای گچی و گچبری همراه باشد. در شبستان از پنجره های مشبک و گره هندسی اسلامی، شیشه های رنگی و طراحی اسماء جلاله، انواع خطاطیهای زیبای معماری، مقرنس کاریهای متنوع و آئینه کاری به شکل زیبا استفاده می شود. ضمناً وجود گلدسته و گنبد در شکل‌های بسیار مطلوب می تواند زیبایی خاصی به کل بنای مسجد بدهد. بطور کلی اصل نماسازی فلسفه معنویت زیباسازی نماهای داخلی و بخصوص خارجی مسجد می باشد که به حق جذب کننده است. هنرهای کاشیکاری شامل معرق سازی، کاشی هفت رنگ، کاشی زیررنگی، کاشی و آجر و گلچین‌های بسیار زیبای آجر و کاشی است. آئینه کاری، اکثراً در قسمت‌های داخلی بنا در قسمت هایی چون شبستان و محراب یا ایوان خارجی و زیردرود و ... با استفاده از طرحهای گره هندسی منظم به شکل مقعر و محدب، حتی در ایجاد طرحهای گل و گیاه سازی در اشکال خاصی قابل اجرا است.

برای سنگ فرش کف هم می تواند از کفیوشهای بسیار جالب مثل انواع سنگهای مقاوم مرمر، با رگه های جالب حتی ترکیبهای گوش ماهی و دون دار در حالت شفاف و بسیار صیقلی استفاده می شود. سنگ فرشها از ورودی به پیشخوان، هشتی، حیاط، سرسرا، شبستان، شروع و ختم می شود.^{۱۵}

طبقه بندی اجزاء فضایی:

حوزه عبادی: شامل صحن اصلی جهت اقامه نماز جمعه و یا فضاهای دیگر جهت انجام مراسم مذهبی

حوزه آموزشی و پژوهشی: شامل کتابخانه، و سالن مرجع، آمفی تئاتر و سالنهای چندمنظوره جهت انجام فعالیتهای خاص همچون سخنرانیها، کنفرانسها، و کلاسهای آموزشی و کارگاهها و ...

حوزه اداری: شامل بخشهای اداری و مدیریتی و

حوزه درمانی: شامل بخشهای پزشک عمومی، دندانپزشکی، تخصصی، و زنان

حوزه تجاری: شامل فروشگاه های عرضه محصولات فرهنگی

حوزه خدمات جنبی: شامل بخش پذیرایی، فضاهای سبز و پارکینگ و ...

معرفی عملکردها و فضاها:

حوزه عبادی

۱۵- زمزشیدی، حسین، مسجد در معماری ایران، نشر کیهان، ۱۳۷۴، چاپ اول ص ۱۰۸

اسلام و معماری مکانهای عبادی:

هنر اسلامی جوهره خود را از جهان بینی اسلامی کسب می کند و در پی معنویت بخشیدن به زندگی انسان است که این مهم در معماری بویژه معماری مکانهای عبادی به نحو احسن فراهم می آید. چون بناهای دیگر درباره مسائل مادی است در حالیکه بنای مکانهای مذهبی ماده و فضای ماده را در خدمت می گیرد که به خلق فضای درمانی پردازد و در این معادله تبدیل فضای مادی به فضای روحانی، تنها اکسیر مؤثر ایمان و خلوص سازندگان این فضا است که خلق چنین فضایی مکانهای مذهبی را محل سجده در پیشگاه عظمت خداوند می داند و پردازش و منزلت آن بعنوان عبادتگاهی که متضمن رشد و تکامل انسان است، واقف می باشد.

نیایشگاه ها برترین نوع معماری بشر در طول تاریخ بوده اند که براساس معیارها و مفاهیم جهان خلقت ساخته شده اند و تجلی گاه تفکرات و احساسات ناب انسانی بوده اند و در آن به اصلی ترین نیازهای معنوی انسان پرداخته اند. هنرمند مسلمان نیز با اساس قراردادن هنر خود در اصل توحید می کوشد تا این حقیقت متعالی را در آثار خود جلوه گر سازد. چنانکه در معماری بویژه معماری مصلاهماهنگی کل بنا و یگانگی آن در میان اجزای ساختمان و فضای ایجادشده از بارزترین نمونه های آن است. همچنین تجلی اصل وحدت در کثرت و کثرت در وحدت، بصورت عاملی در تزئینات اسلامی نمودار شده است، در نتیجه معماری

اسلامی علاوه بر دادن زیبایی و استحکام به بنا جلوه گاه بزرگترین تفکر فلسفی - الهی است که در نوع خود بی نظیر است. تجلی الهی وحدت، حتی در پیدایش مکانهای مذهبی نخستین نیز بر فضای مصلا حاکم بوده است. بطوریکه ایده اولیه مصلا قطعه ای کوچک یا بزرگ از زمین پاک است که سمت قبله (مرکزیت و یگانگی) در آن مشخص می شود و به نماز اختصاص می یابد. مصلا در واقع محلی برای اجتماع سیاسی، مذهبی، اقتصادی و فرهنگی جامعه است و برای تبادل آراء که نشانگر درهم آمیختگی دین و دنیا، معاش و معاد می باشد. در اسلام دین و دنیا از هم جدا نیستند بلکه امری واحدند و این یگانگی و وحدت در هماهنگی بنای مصلا در کل مجموعه متجلی است. در معماری اسلامی شکلها و فرم ها فراتر از دنیای مادی و صوری اند، مربع، هشت ضلعی و دایره فقط اشکال هندسی نیستند، بلکه هر یک از نمود ارزشها و اعتقادات هنرمند مسلمانی است که آنها را تجلی پاکترین احساساتش برای خلق عبادتگاهی بکار می گیرد.

چهارگوش، یادآور صورت ساده کعبه است، تمثیلی از دنیای خاکی و... تجلی چهار گوشه بهشت در وجه خاکی آن است. هشت وجهی اشارتی به عرش الهی است که براساس حدیثی بردوش هشت فرشته حمل می شوند پس برای گنبد مساجد که تمثیلی از آسمان است، پایه ای متناسب می تواند باشد. دایره نماد و آسمان و کنایه ای از دنیای فرازمینی است، دنیایی که متعلق به روح است و برای رسیدن به آن باید جسم را وانهاد.

تلاش هنرمند در این مسیر گذر از مربع و رسیدن به دایره است و هشت وجهی از نظر فنی و از جنبه ای نمادین این گذر را ممکن می سازد. مشکل کلی بنای مکانهای مذهبی که شامل گنبد رفیع، گلدسته های بلند، شبستان ساده، و بی آرایش، و ایوانهای بزرگ، تجلیگاه ظریف ترین و پرمعناترین معتقدات معماری مسلمان و در نهایت هنر اسلامی است.

حوزه آموزشی:

الف: کتابخانه و مرکز اسناد: کتابخانه ها همواره بعنوان بخش جدانشدنی از مراکز پژوهشی و آموزشی مطرح بوده اند و شاید اصلی ترین وظایف آموزشی و پژوهشی برعهده کتابخانه مرکز اسناد آن مجموعه باشد. مصلا نیز در راستای وظایف خود نیازمند کتابخانه ای مجهز و متناسب با ماهیت موزه و اهداف آن می باشد. بگونه ای که این کتابخانه نیازهای تحقیقاتی کارشناسان، متخصصان، پژوهشگران و حتی بازدیدکنندگان عادی مصلا را برآورده سازد. کتابخانه مصلا نیز مانند سایر بخشهای آن می بایست به تناسب توسعه های آتی مجموعه طراحی گردد و خدمات خود را مطابق پیشرفتهای و تحولات زمانی ایجاد شده و در امر اطلاع رسانی افزایش دهد. بمنظور شناخت ویژگیهای کتابخانه مصلا نیز می بایست کتابخانه مصلا را در بین انواع کتابخانه ها مشخص نمائیم:

تعریف کتابخانه و انواع آن: کتابخانه در معنی عام عبارت است از مجموعه کتابهایی که برای مطالعه، تحقیق یا مراجعه، گردآوری شده است. کتابخانه از واژه لاتینی «Libber» «کتاب»

مشتق شده و دارای تاریخچه ای طولانی می باشد. هدف بنیادی کلیه کتابخانه ها حفظ کتب از طریق گردآوری آنهاست.^{۱۶} مثال انواع کتابخانه:

(۱) کتابخانه ملی: در اکثر کشورها وجود دارد و تلاش عمده آن گردآوری و حفظ کتابهای منتشر شده در سطح یک کشور است.

(۲) کتابخانه عمومی: بیشترین ارتباط را با مردم عادی دارند و مراکزی برای مراجعه و تأمین اطلاعات هستند.

(۳) کتابخانه های آموزشی: که در سطح آموزشگاه ها و مدارس فعالیت داشته و بیشتر منابع آنها کتب درسی، کمک درسی و کتابهایی که در راستای اهداف آموزش و پرورش منتشر شده اند.

(۴) کتابخانه شخصی: بوسیله بودجه بخش خصوصی ایجاد شده و در گردآوری آن تفکرات، علائق گردآورنده تأثیر دارد. و میزان دسترسی مردم به این کتابخانه ها متفاوت است.

(۵) کتابخانه دانشگاهی: در جهت کمک به برنامه های درسی دانشجویان و انجام تحقیقات آنها در سطحی عالی است. و معمولاً آخرین پیشرفت کتاب و کتابخانه ای را ارائه می دهند.^{۱۷}

(۶) کتابخانه های تخصصی: که اغلب وابسته به مؤسسات رسمی چون بیمارستان و وزارتخانه ها و ... بوده و بودجه آن توسط همان مؤسسات تأمین می شود.

۱۶- قاسم نهرانچی، مینا وحدتی، مهرداد: کتابخانه سازمان میراث فرهنگی کشور اداره کل کتابخانه ها ص ۱
۱۷- همان، ص ۳

مکان کتابخانه: بهتر است محلی آرام و بدور از آلودگی های صوتی بوده و از نظر دسترسی در

اختیار مراجعین عادی، کادر اداری و متخصصان قرار گیرد.

بخشهای مختلف کتابخانه:

بخشهای زیر را بعنوان فضاهای اصلی کتابخانه می توان عنوان کرد:

(۱) بخش امانت

(۲) بخش کتب مرجعی و سالن مطالعه: نشریات و مجلات ادواری اعم از لاتین و فارسی و نیز

منابع اصلی کتابخانه در این بخش قرار دارد.

(۳) بخش مرکز اسناد: شامل محل ویژه نگهداری اسناد و مدارک، اتاقهای ویژه اسلاید، عکس

و میکروفیلم، پایگاه های رایانه و اینترنت دفتر مسئول بخش

(۴) بخش اداری: شامل بایگانی، چاپ و تکثیر، سرویسهای بهداشتی، دفاتر کار و مسئول

کتابخانه و ...

(۵) انبار کتاب: شامل مخزن کتب بخش ویژه کتابهایی که هنوز فهرست نویسی نشده اند و

تازه خریداری شده اند.

(ب) آمفی تئاتر و سالنهای چندمنظوره: بر حسب وسعت، میزان فعالیت و همچنین ماهیت

مجموعه ها و اهداف مصلا این بخش می تواند شامل یک سالن اجتماعات برای استفاده های

مختلف نظیر: نمایش فیلم، کنفرانس، همایش های هنری، مذهبی، تخصصی، و... باشد و یا می

توان برای مصلا یک آمفی تئاتر مرکزی بمنظور برگزاری جشنواره ها و همایش ها و نیز اجتماعات مردمی و نیز یک سالن بمنظور نمایش فیلم، اسلاید و برگزاری سخنرانیها و ... و فعالیتهایی که در راستای اهداف آموزشی مجموعه باشد در نظر گرفت.

ج) مرکز اطلاع رسانی: این مرکز شامل پایگاه های مختلف رایانه ای و ارتباطات اینترنتی، آرشیو، عکس، اسلاید، میکروفیلم و سایر امکانات سمی و بصری لازم بمنظور معرفی خدمات مصلا، اهداف و مجموعه و ... می باشد این مرکز می تواند هم بصورت مستقل و جداگانه در نظر گرفته شود و هم می توان آن را با بخش ویژه آرشیو و خدمات اطلاع رسانی کتابخانه مرکزی انجام نموده و یا در ارتباط مستقیم قرار داد.

د) تبلیغات و روابط عمومی: این بخش نیز به معرفی فعالیت های مصلا و نیز انتشارات مصلا از قبیل پوستر، عکس، نشریات ادواری، و فصلنامه ها، ویژه نامه، کتب تخصصی و ... پرداخته و در تدارک برنامه هایی نظیر برگزاری همایش ها و مسابقات عمومی و ... بمنظور جلب هرچه بیشتر بازدیدکننده و ایجاد زمینه برقراری هرچه بیشتر ارتباط مردم با مصلا و مسائل مذهبی فعالیت دارد.

ه) بخش آموزشی: یکی از اهداف ایجاد مجموعه ای در کنار مصلا، اهداف آموزشی بود که می توان کلاسهای آموزشی در سطوح مختلف برای پذیرش دانش آموزان و افراد عادی و حتی طلاب دینی برگزار نمود. ماهیت این کلاسها در ارتباط مستقیم با ماهیت مصلا و مجموعه های

آن می باشد. و این دوره های آموزشی باید بیشتر معطوف زمینه های مذهبی و فرهنگی باشد. وسعت و میزان پذیرش این بخش نیز با توجه به میزان فعالیت مصلا متفاوت می باشد لیکن می بایست توسعه های آینده برای این بخش در نظر گرفته شود.

حوزه درمان: ارائه خدمات درمانی به بیماران را می توان به صورت مختلف تقسیم بندی کرد.

لیکن آنچه از حیث معماری و برنامه ریزی فیزیکی حائز اهمیت است تقسیم بندی فضا)

مکانی) خدمات درمانی است. برای این منظور طیف خدمات درمانی را بطور کلی می توان در

سه مقوله متمایز گنجانند: یکی ارائه خدمات درمانی از طریق بستری کردن بیمار، دوم ارائه

خدمات درمانی به شکل سرپائی و سوم ارائه خدمات درمانی در خانه یا محل سکونت بیمار.

نوع سوم بیشتر در ممالک پیشرفته که از حیث امکانات درمانی در سطح بالایی قرار دارند

معمول است و در کشورهای عقب مانده و کمتر توسعه یافته دامنه ای بسیار محدود دارد.

لیکن دونوع اول از ارائه خدمات درمانی رایج ترین شکل ارائه این خدمات در اینگونه ممالک

است.

ارائه خدمات درمانی به بیماران بستری معمولاً در بیمارستان صورت می گیرد و ارائه خدمات

درمانی سرپائی نیز معمولاً در مکانی که اصطلاحاً درمانگاه یا کلینیک خوانده می شود پس

کلیه خدمات درمانی که نیازی به بستری شدن نداشته باشد می توان در درمانگاه انجام شود.

درمانگاه می تواند یا در بیمارستان قرار گیرد و یا بصورت متصل عمل کند. ارائه خدمات

سرپائی طیف وسیعی از جمعیت را دربرمی گیرد و قابل رؤیت وجه سیستم درمانی و بهداشتی یک کشور است.

حوزه اداری و مدیریت:

فضایی که برای دفاتر مدیریت و اداری اختصاص می یابد و برحسب اندازه مصلا، گسترش فعالیهای مذهبی و فرهنگی و تعداد افراد آن مختلف است حداقل یک اتاق برای مدیر، یکی برای منشی و یکی برای خدمات اداری. چنانچه ضرورت ایجاب می نماید ساختمان برای این کد در نظر گرفته می شود.

مصلاها بزرگتر که اداره های مستقل دارند یا توسط هیأت مدیره یا هیأت امناء اداره می شوند باید اتاقی برای نشستهای هیأت، یک اتاق کوچک انتظار یک دفتر برای مدیر هیأت مدیره، اختصاص دهند. بخش اداری با مجموعه مصلا باید در ارتباط باشد از طریق سالنهای ورودی اصلی که تنها کانال ارتباطی با مردم است اما می تواند یک درب ورودی مجزا برای خود داشته باشد.^{۱۸}

حوزه تجاری:

این موزه به لحاظ ارائه خدمات عمومی برای عموم و همینطور به لحاظ عوایدی که برای مصلا به همراه دارد مهم است. چون به علت حوادث غیرمترقبه، خرابیها و بازسازی نیاز به بودجه

۱۸- مولا، جولی، معماری موزه ترجمه عبدالرحمن اعتصامی صدری، اداره کل موزه ها گروه پژوهش و برنامه ریزی صص، ۱۰۷ و ۱۰۸

هایی است که می تواند از این طریق حاصل شود که می تواند بصورت فروشگاهی کوچک و بزرگ و زنجیره ای و با توجه به نیاز منطقه ایجاد شود. ابعاد مرکز ستونهای فروشگاه ها، طرح کلی لوازم و اثاثیه آن را تعیین می کند شبکه سازه ای پیشنهادی برای واحدهای بزرگ اداری عرض ۷۳۰۰ و ۹۰۰ mm و عمق ۹۱۵۰ mm می باشد. نمای جلویی با فرانتاژ فروشگاهی کوچک میان ۵۳۰۰ و عمق آنها ۱۸ تا ۳۶ متر (فاصله از نمای جلویی تا دیوار پشت فروشگاه) است. حداقل عرض پیشنهادی برای گذرگاه اصلی عبارت از ۱۹۸۰ mm و برای گذرگاه های فرعی ۹۹۰ mm است ارتفاع پیشخوان عموماً ۹۳۰ mm است، مدول یا ضریب سیستم برحسب نوع قفسه بندی فروشگاه متغیر است این مراکز جدید بهتر است به پیاده روها و یا مسیرهای رابطه (سرپوشیده جهت محافظت در مقابل نور آفتاب و باران) نواحی پارکینگ و مغازه ها محدود شوند.

حوزه خدمات جنبی:

این بخش شامل تأسیسات حرارت و برودت و تهویه، تابلوهای برق ایستگاه های امنیتی و تجهیزات مقابله با دزدی، سیستم های اطفاء حریق، تجهیزات نظافتی، آسانسورها و بالابرها و می گردد.

الف) تأسیسات حرارت و برودت و تهویه:

همواره بین میزان دمای فضاها و رطوبت نسبی و تهویه ارتباط مستقیمی برقرار است. انتخاب سیستم حرارتی و برودتی برای موزه براساس عوامل مختلفی نظیر منابع مالی، میزان مصرف انرژی شرایط اقلیمی، نوع مجموعه ها، وسعت و میزان عملکرد و ... صورت می پذیرد. بمنظور تأمین میزان دمای مناسب سیستمهای مختلفی وجود دارد. در صورتیکه منابع مالی اجازه بدهد سیستم تهویه مطبوع بهترین انتخاب می باشد. زیرا علاوه بر تأمین دمای مناسب رطوبت نسبی فضاها را نیز تأمین می نماید. در غیر این صورت معمولاً برای تأمین حرارت از سیستمهای مرکزی استفاده می شود و برای تأمین برودت و خنک ساختن فضاها در ماه های گرم از دستگاههای دمنده که هوای خنک را به داخل فضاها انتقال می دهند استفاده می شود. روش دیگر برای تأمین حرارت سیستم حرارت از کف است از مزایای این روش سرعت افزایش دما در فضا پنهان بودن دستگاه های حرارتی و عدم تماس مستقیم با منابع حرارتی می باشد و در حال حاضر ترجیح داده می شود که دستگاههای ناقل گرما در فضاهای بین اتاقها، یا در بالای دیواره ها نصب گردد.

سیستم تهویه نیز از اهمیت ویژه ای برخوردار است. در طراحی و انتخاب سیستم تهویه حداکثر استفاده از تهویه طبیعی نیز باید بعمل آید. یکی از این روشها تعبیه پاسیو و استفاده از حیاطهای مختلف در بین فضاهاست. همچنین می توان با تعبیه

دریچه ای مختلف و با استفاده از فن جریانی از هوای تازه را وارد فضا نموده. می توان با در نظر گرفتن دریچه هایی در قسمت پائین دیوارهای بیرون که دهانه های آن بوسیله تیغه های قابل تنظیم پوشیده شده همچنین تعبیه دریچه های داخلی در بالای دیوارهای داخلی، امکان برقراری جریان هوای ملایمی که با گرم شدن طبیعی ساختمان پدید می آید و باعث خروج هوا از دریچه ها می گردد، فراهم نمود.^{۱۹}

ب: سیستم برق:

نکته قابل توجه درباره برق مجموعه در نظر گرفتن توسعه های آتی است تا در صورت گسترش مجموعه ها مشکلاتی در امر ارائه نگهداری و... پیش نیاید.

کنترل اصلی و فیوزهای مختلف باید همواره در مکانی محفوظ و دور از دسترس بازدیدکنندگان باشد و همچنین شبها باید سیستم انتقال به اتاق سرنگهبان متصل گردد. علاوه بر سیستم برق اصلی، تعبیه یک سیستم برق اضطراری نیز ضروری است.

برق اضطراری باید دارای ولتاژ پائین باشد و توسط مواد جداگانه ای تولید شود. این سیستم کمکی جهت ایمنی است و در هنگام بروز حوادث غیرمترقبه، سودمند و ضروری است.^{۲۰}

۱۹- مولاجولی، برونو، معماری موزه ترجمه عبدالرحمان اعتصامی صدری، اداره کل موزه ها، گروه پژوهش و برنامه ریزی صص ۱۱۴-۱۱۵
۲۰- نفیسی، نوشین دخت، موزه داری، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت)، سازمان میراث فرهنگی کشور، صص ۵۵، ۵۶

د: سیستم های امنیتی، تجهیزات اعلام خطر و دزدگیر:

این بخش می تواند شامل چند اطاق مختلف بخصوص پرسنل نگهبانی و محلی برای استراحت آنها، همچنین کنترل بخشهای مختلف شود. این اتاقها می توانند در قسمت های مختلف قرار گیرند ولی می بایست با یکدیگر در ارتباط مستقیم بوده و از وضعیت یکدیگر بصورت دائمی مطلع باشند. تجهیزات مقابله با دزدی و سیستم های اعلام خطر نیز در این اتاقها قرار می گیرد و سایر تجهیزات مانند دوربین های مداربسته، چراغها، زنگهای اعلام خطر و ... درون فضاها تعبیه می گردند. نکته قابل توجه دیگر اینکه تمامی سیستمها و تجهیزات می بایست به تمامی اتاقهای نگهبانی متصل شود و کل سیستم با نزدیکترین مرکز انتظامی در ارتباط باشد. و علاوه بر تجهیزات باید در معماری مجموعه مسائل خاص رعایت شود تا امکان نفوذ بداخل مجموعه، به حداقل برسد.

الگوها

تاریخچه مکانهای مذهبی ایران:

بناهای مذهبی همواره مورد احترام و توجه ملل و اقوام مختلف در طول تاریخ بوده است و به لحاظ همین اهمیت پیوسته کاملترین تجربه های هنری هنرمندان برجسته هر دوره تاریخی در خدمت معماری و تزئین نقوش بکار رفته و در احداث چنین

اماکنی بوده است. ایرانیان در همه آثار هنر و معماری قبل از اسلام خویش، نوعی هنر و معماری متکی بر تجربیات فنی و مستقل از هنر و معماری شیوه های بیگانه را دارا بوده اند و به وسیله آنها انواع ارزشهای فضایی را در دوران خود شکل داده اند عنوان تاریخچه مکانهای مذهبی قبل از اسلام گوهر معماری ایرانی؛ منطق ریاضی و عرفانی آن است. درون گرایی و کشش معماران ایرانی بسوی حیاط ها و پادیاوها و گودال باغچه ها و هشتی ها و کلاه فرنگی ها که شبستان ها را گرداگرد خود گرفته و محیط های دلکش و خودمانی بوجود آورده که از دیرباز جزء منطق معماری ایرانی بوده است. همچنانکه در کاخهای تخت جمشید می بینیم که پیرامون حیاطی، اتاقها، تالارها، و ایوانها جای دارد، یا فضاهای کاخ ساسانی سروستان و خانقاه و سراهای قبل از اسلام دیده می شود. در دوره هخامنشیان

یکسری آتشکده در شوش و تخت جمشید ساخته شده که با سبک معماری هخامنشی با پوشش مسطح و تیرچوبی است و این ادامه داشته است تا زمان اشکانیان: معابدی با سبک چهارطاقی و چهار ایوانی با سبک معماری پارتی و خراسانی برای عبادت مغ ها و زرتشتیان ساخته شد.

در زمان ساسانیان معابد چهار طاقی رشد ویژه ای پیدا کرد از جمله می توان آتشکده نیاسر را مربوط به باین دوره دانست و از جمله طرح تزئینی این دوران طرحهای

ارسپک و اسلیمی، شیار تزئینی گوشواره را که از رومیان و یونانیان اخذ کرده بودند
او از عناصر مهم معماری ساسانی شد.

تاریخچه مکانهای مذهبی بعد از اسلام در ایران:

با ورود مسلمانان به ایران و وارد شدن تمام ارزشهای راستین الهی به این مرزوبوم
تاروپود جامعه طبقاتی ساسانی یکباره فروریخت و طرحی نو برای زندگی و حیات
آدمیان پی ریزی شد. جامعه متفرق ایرانی که نتیجه منطقی اختلافات ادیان جاهلی
بوده است با پیام جدیدی که ارتش اسلام از سرزمین رسولخدا(ص) برای آنها به
ارمغان آورد به ندای فطرت خداپرستانه انسانی خویش گوش فرا می دهد و پس از
مدت کمی جامعه ایرانی به دین جدیدی روی آورد، با همه این احوال معماران ایرانی و
مسلمان از زمان ورود اسلام به ایران در ایجاد فضاهای معمارانه با اسلوب ایرانی و با
هدف الهی دچار وقفه شده اند. این وقفه شامل مدت زمانی است که آنها بمنظور
آشنایی با خواست و هدفهای اسلام از فضاهای معماری صرف کرده اند آثار این دوره
فقط تقلیدی بود از سبک و شیوه ساخت معماری اسلامی مسلمانان عرب، که نمود
بیش آن در خطه خراسان (تمام نواحی مشرق چون کشور ترکمنستان، افغانستان و
...) دیده می شود. سبک معماری مذهبی تقلیدی این زمانی به این نحو بود که مسجد
محوطه ای را با دیوار خشتی محصور کرده و سایبانی بر روی این محصوره به وسیله

چوب و حصیر می ساختند. مسجد، کوچه میرنطنز، مسجد سراور گلپایگان و مسجد حاجتگاه ابیانه از این نوع اند.

بعد از این مرحله شبستان یا چهلستون با ردیف پوشش ضربی متداول شد مانند مسجد جامع فهرچ یزد - مسجد شوش و تاریخانه دامغان و مسجد جامع نائین. در این دوران از معماری قبل از اسلام و شیوه های مستقلانه و برخاسته از خلاقیت و نوآوری خود معماران خویش ذوق ایرانی بهره فراوان گرفته شد.

از تزئینات مهم این دوران در بناهای مذهبی می توان طرح ارسپک و اسلیمی دوران ساسانی شیار تزئینی که برگرفته از قبل از اسلام بود ولی در دوران بعد از اسلام کاربرد فراوان و متنوعی پیدا کرد و انواع مختلفی از آن پدید آمد. از دیگر موارد تزئین در دوره اسلامی گوشواره ای است که از پلان مربع قبل از اسلام به پلان دایره ای با سقف مدور تبدیل شد. از دیگر موارد تاریخی تزئین بناهای مذهبی ایران بعد از اسلام، پیچ تزئینی بوده که از قدیم الایام در ایران کاربرد داشته است. و خیلی از موارد دیگر چون طاق نما و گچبری و کاشیکاری و را نام برده و روند کاربرد تاریخی آنها را بررسی کرد.^{۲۱}

۲۱- زمشیدی، حسین، مسجد در معماری ایران، نشر کیهان، ۱۳۷۴، چاپ اول، ص ۲۵۱